

Dinler Tarihi Yönüyle Şeyhülislam Ebussuud Efendi

Assoc. Prof. Muharrem YILDIZ

dr.m.yildiz007@hotmail.com

Özet

Ebussuud Efendi Osmanlı Devletinin yetiştirmiş olduğu (898/1490-969/1561) döneminin seçkin âlimlerinden biridir. Şeyhul-İslam Ebussuud Efendi'yi ilim dünyası “*Müftüü'l-enam*”, “*müftüü's-sekaleyn*”, “*şeyhülislam*”, “*sultanü'l-müfessirin*”, “*hâtemü'l-müfessirin*”, “*hitamü'l-müctehidin*”, “*muallim-i sâni*”, “*allame-i küll*”, “*Hoca Çelebi*”, “*Ebu Hanife-i sani*” gibi ünvanlarla, verdiği fikhî hukuki fetva ve kararlarıyla tanır. Bunun yanında Üç dilde şiir yazan ve edebi zevk sahibi olan bir şairdir. Verdiği fetvaların büyük çoğunluğu Türkçedir. Muhatabın durumuna göre farklı dillerde de fetva vermiştir. Osmanlı Devletinde Şeyhülislamların verdiği ve ileri sürdükleri farklı görüşler içerisinde dönemin şartlarına en uygun olanlarını seçerek mahkemelerde uygulanacak kuralları belirlemişlerdir. Bu yönüyle şeyhülislam fetvaları kanunnamelere benzetilebilir.

Ebussuud Efendi, felsefe ile eser verecek kadar ilgilenmemiştir. Ancak felsefe meselelerinde bilgi sahibi olduğunu gösteren rivayetler bulunmaktadır. Fahreddin Razi geleneğinin temsilcilerinden kabul edilmektedir. Bu geleneğin merkezinde felsefe değil, kelim yer almakta, İslamı materyalist felsefenin zararlarından korumayı amaçlamaktadır. Ebussuud Efendi, felsefeyle ilgili fetvalarında ilmî melekemin gelişmesi için felsefe okumanın da gerektiğini söylemektedir.

Çok farklı din ve milletlerden bir nüfus barındıran Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan çeşitli dini ve hukuki sorunlara göre verdiği fetvalar da çok çeşitlilik arz etmektedir. Biz burada daha çok Dinler Tarihi ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlamı olan fetvalarını konu olarak ele aldık. Fetvaların Türkçe olduğunu belirtmekte eski Türkçe olduğu için günümüz diline aktarmak suretiyle fetvaları daha anlaşılır hale getirmeye gayret ettik.

Ebussuud Efendinin fetvalarını derli toplu kapsamına alan Prof. Dr. Abdullah Demir ve Ramazan Günay'ın ortak olarak Osmalica aslından transkibe ettikleri “*Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvaları Fetava-yı Ebussuud*” adlı çalışması esas alınmıştır. Bu özgün çalışma baştan sona gözden geçirilmiş ve Dinler Tarihi Bilim Dalını ilgilendiren konular seçilmiş ve günümüz Türkçesine göre sunulmuştur. Bazı yerlerde günümüze bakan yönüyle açıklamalar yapılmıştır. Günümüzü ilgilendirmeyen, devrinin şartlarına ve sosyolojik yapısını ilgilendiren veya fikhî konularıyla alakalı olan konu dışı fetvalar dikkate alınmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Ebussuud, Fetva, Şeyhul İslam, Zimmi, Nikâh, Kilise

Shaykh al-Islam Ebussuud Efendi in the History of Religions

Summary

Ebussuud Efendi is one of the outstanding scholars of the period (898/1490-969/1561) raised by the Ottoman State. Şeyhul-Islam Ebussuud Efendi's world of science, with titles such as "Muftiu'l-enam," "muftiu's-sekaleyn," "şeyhulislam," "sultanul-mufessirin," "hatemul-mufessirin," "hitamul-mujtahidin," "muallim-i thani," "allama-i kull," "Hodja Çelebi," "Abu Hanifa-i thani," which he gave to the world of science with titles such as "muftiu'l-enam," "muftiu'l-sekaleyn," "hatamul-mufessirin," "hitamul-mujtahidin," "muallim-i thani," "allama-i kull," "Hodja Çelebi," "Abu Hanifa-i thani." it recognizes fiqh with its legal fatwas and decisions. At the same time, he is a poet who writes poetry in three languages and has literary taste. The vast majority of the fatwas he gives are in Turkish. He also gave fatwas in different languages according to the situation of the addressee. They determined the rules to be applied in the courts by choosing the most appropriate ones for the conditions of the period within the different opinions given and put forward by the Sheikhulislams in the Ottoman State. In this respect, the fatwas of sheikhulislam can be likened to the canons.

Ebussuud Efendi was not interested enough in philosophy to give works. However, there are rumors that show that he has knowledge about philosophical issues. He is accepted from the representatives of the Fahreddin Razi tradition. Kalam, not philosophy, is at the center of this tradition, and it aims to protect Islam from the harms of materialistic philosophy. Ebussuud Efendi, in his fatwas about philosophy, says that it is also necessary to study philosophy for the development of the scientific angel.

According to the various religious and legal problems that have arisen in the Ottoman State, which has a population of very different religions and nationalities, the fatwas he has issued are also very diverse. Here, we have mostly dealt with fatwas that have a direct or indirect context with the History of Religions as a subject. Turkish fatwas stated that the fatwas are in Turkish, but because it is old Turkish, we have tried to make the fatwas more understandable by transferring them to today's language.

Prof. who covered the fatwas of Ebussud Efendi in an orderly manner. Dr. Abdullah Demir and Ramazan Günay's work "Fatwas of Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetava-yi Ebussuud", which they transcribed from the original Osmali, was based on. This original study has been reviewed from beginning to end and the topics related to the Science of the History of Religions have been selected and presented according to modern Turkish. In some places, explanations have been made in the direction facing the present day. Non-relevant fatwas that do not concern today, that concern the conditions and sociological structure of the era, or that are related to fiqh issues have not been taken into account.

Keywords: Religion, Abussuud, Fatwa, Sheikhu Islam, Zimmi, Marriage, Church

Ebussud Efendi'nin Biyografisi

Adı Muhammed, Ahmed, İmâdüddîn, İbnü'ş-Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî, el-İmâdî", el-Hanefî olarak kaydedilen Ebussuûd Efendi'nin biyografisi hakkında farklı tespitler bulunmaktadır.¹ Baysun, Baysun, Aydemir, Imber, Akgündüz, Demir ve Bostan gibi

¹ Pehlul Düzenli, "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme"

birçok araştırmacı bu tespitlerle ilgili çeşitli yorumlar yapmışlardır. Bu tartışmalara temel teşkil eden bilgileri; icâzetnâme, vakfiye, şeyhülislâmlık beratı, mektupları, yazma eser kütüphanelerinde bulunan çeşitli kayıtlar, fetvâ mecmûaları, sikkeler ile tarih kaynaklarında bulmak mümkündür. Fetvâ mecmûalarındaki en sağlıklı bilgiler fetvâ şukkaları ile fetvâlarının derlendiği mecmûaların mukaddimelerinde yer almaktadır.

Ebussuûd Efendi'nin, yaygın olarak kullanılan ismi Ebussuûd'dur. Ancak Arapça kökenli olmakla beraber, Osmanlılar arasında da kullanıldığı görülen bu kelimenin, Ebussuûd Efendi'ye kim tarafından verildiği, isim, lakap ya da künye olarak hangi amaçla kullanıldığı hakkında kaynaklarda yeterli bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu bir saygı ünvanı da olabilir.²

Babası Şeyh Yavsi, II. Bayezid'e intisabı dolayısıyla da hünkâr şeyhi diye tanınan Muhyiddin Muhammed el-İskilîbi, dedesi Mustafa el-İmâdüddin, annesi Sultan Hatun'dur. Sultan Hatun, Ayderûsî ve Mecdî Efendi'nin kaydettiğine göre Ali Kuşçu'nun kardeşi, Atâî ve Âlî'nin kaydettiğine göre de kızıdır. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Müeyyedzâde'nin kızı Zeyneb Hatun ile evlenmiştir.³

Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Mustafa b. İmad el-İskilîbî (el-İmadî)dir.⁴ “Müftüü'l-enam, müftüü's-sekaleyn, şeyhülislam, sultanü'l-müfessirin, hâtemü'l-müfessirin, hitamü'l-müctehidin, muallim-i sâni, allame-i küll, hoca çelebi, Ebu Hanife-i sani” gibi ünvanlarla anılır.

Doğumu

Doğum yeri hakkında, İskilip, İstanbul Metris köyü, İstanbul Sultan Selim civarında babası adına yapılan sonraları Sîvâsî adını alan tekke ile Âmid üzerinde durulmuştur. Âlî ve Peçevî İbrahim Efendi gibi müverrihler O'nu kürdî'l-asl olarak tanıtmışlarsa da, Baysun, Aydemir, Imber, Akgündüz ve Demir, başta vakfiyeler olmak üzere çeşitli deliller ileri sürerek bu tespitin doğru olmadığını belirtmişlerdir. Doğum tarihi olarak 17 Safer 896/30 Aralık 1490, 19 Safer 897/01 Ocak 1491 ve 898/1492 tarihleri üzerinde durulmaktadır. Mehmed, Mahmud, Şemseddin Ahmed ve Mustafa adında dört oğlu ile Hatice ve Kerime adlı iki kızı olan Ebussuûd Efendi ailesinin,

² Düzenli, a.g.mkl., “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, sy. 5, 2005, s.442.

³ Nev'izâde Atâî, Hadâiku'l-Hadâik fi tekmileti's-Şekâik, İstanbul, 1989, c. 2, s. 184; Müstakimzâde, Devha, s. 24; Baysun, a.g.mk., İA, c.IV, s. 97

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetül-Arifin Esmâül-Müellifin*, İstanbul 1955, c. 2, s. 253.

XIX. asrın ortalarına kadar 10 batın halinde hepsi ilmiye mesleğinden olmuştur. Bazı kaynaklarda ise şu bilgilere yer verilmektedir: 17 Safer 896/30 Aralık 1490 tarihinde doğmuştur.⁵ Ayderusi, doğum gününü 19 Safer 896/1490 olarak zikretmektedir.⁶ Doğum tarihini 898/1492 olarak gösteren kaynaklar da bulunmaktadır.⁷ Doğum yeri, Müderris/Metris köyüdür. Müderris köyü Alaaddin Tusi'ye temlik suretiyle ihsan edilmiş ve ismini de ondan almıştır.⁸ Başka bir görüşe göre ise, babası adına yapılan Fatihteki Sivasi Tekkesinde doğmuştur.⁹ Vakfiyesinde ise İskilip'te doğduğu kaydedilmektedir.¹⁰

Soyu ve Ailesi

Âlî ve Peçevî'nin kayıtlarına göre Kürt asıllı olan¹¹ Ebussuud Efendi iki yüzyıldır Amasya'da yaşayan bir aileden gelmektedir. Bilinen en eski atası, Amasya müderrislerinden olan ve 700/1300 yılının başlarında vefat eden Necibüddin Musa el-Ahlati(Halati)dir.¹² Necibüddin Musa el-Ahlati Vangölü'nün kuzeybatısında yer alan Ahlat çevresinde XII. yüzyıl başlarında kurulan Ahlatşahlar döneminde yetişmiş bir alimdir.¹³ Necibüddin Musa müderris olarak görev yaptığı Amasya'nın ilmi ve siyasi hayatında faal olarak rol oynamıştır.¹⁴ İmad, Ebussuud Efendi'nin doğum yeri olan İskilip'in Direklibel köyünün eski ismidir.¹⁵ İmadî ünvanı, doğduğu köyden ya da dedesi İmad'dan gelmektedir.

Babası, II. Bayezid'e yakınlığı sebebiyle "hünkâr şeyhi" olarak tanınan Muhammed b. Mustafa b. İmad el-İskilibî'dir. Babası ile II. Bayezid'in tanışmaları Müeyyedzade Abdurrahman vasıtasıyla

⁵ Atâî, *Zeylû's-Şekaik*, İstanbul 1268, c. 1, s. 183; İlmiye *Salnamesi*, İstanbul 1334, s. 3376-377; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Dersaadet 1314, c. 1, s. 403.

⁶ Muhyiddin Abdulkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderusi, *Tarihü'n-Nûru's-Safir an Ahbari'l-Karni'l-Aşir*, Beyrut 1405/1985, s. 215.

⁷ Ali b. Bali, *İkdü'l-Manzum*, İstanbul 1310, c. 2, s. 282.

⁸ Faik Reşad, *Eslaf*, İstanbul 1311, s. 24.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. 1, s. 225-226 ; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. 1, s. 358.

¹⁰ "... bu hayrât ve hasenâtın cümlesi müşarunileyh vâkıfın doğduğu yer olan İskilip Kasabası mahallâtından Meydan Mahallesi'nde, merhum pederinin kabrine muttasıl olarak ..." *Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 571. Vakfiye defterinin 266. sahifesinde ve 94. sırada kayıtlı Ebussuud Efendi Vakfı'na ait 977 tarihli vakfiye tercümesi, (bundan sonra 571 nolu vakfiye) s. 6.

¹¹ Ali b. Bali, s. 282, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, S.K, Esad Efendi, n. 2094, v. 20b; Faik Reşad, s. 26.

¹² Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1327-1330, c. 1, s. 321-322.

¹³ Recep Yaşa, "Ahlatşahlar", *Türkler*, Ankara 2002, c. 6, s. 484- 489.

¹⁴ Abdurrahman Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932, s. 103.

¹⁵ Süleyman Ateş, "Ebussuud Efendi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, yıl 1999, s. 39.

Amasya'da gerçekleşmiştir.¹⁶ Babası Muhyi'l-milleti ve'd-din ve Şeyh Yavsî olarak da bilinmektedir. Nasreddin (Ebunnasr) ve Abdulfettah isminde iki oğlu ve Ayşe, Fatma, Rukiye isimli üç kızı bulunmaktadır.

Kızı Rukiye Hanım, Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ile evlenmiştir.¹⁷ Ebunnasr (Nasreddin) Efendi, Ebussuud Efendi'nin aksine tasavvuf yolunu tercih etmiş ve babasının yerine şeyhlik makamına oturmuştur.¹⁸

Ali Kuşçu, Şeyh Yavsî'nin hocası ve kayınpederinin kardeşi olmaktadır. Şeyh Yavsî, İbrahim Tebrizî'nin halifesidir. Babası, Ali Kuşçu'dan zâhir ilimlerini tamamıyla öğrendikten sonra, Ali Kuşçu'nun vefatı üzerine tasavvufa yönelmiş ve İbrahim Kayserî'ye bağlanmıştır. Babası Şeyh Yavsî, 920/1514-1515 tarihinde İskilip'te vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir.¹⁹

Bazı kaynaklarda annesi Sultan Hatun, Ali Kuşçu'nun kızı olarak geçse de²⁰ yazmış olduğu bir icazetnamede Ali Kuşçu'dan “annemin amcası ve babamın hocası” şeklinde bahsetmektedir.²¹ Buna göre Ebussuud Efendi'nin annesi, Ali Kuşçu'nun kardeşinin kızı olmaktadır.

Ebussuud Efendi, hocası Seydi-i Karamani'nin kızı Zeynep Hatun ile evlenmiştir.²² Ebussuud Efendi'nin Ahmed, Mehmed, Mahmud ve Mustafa adlarında dört oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime isimli üç kızı vardır.²³ Ebussuud Efendi'nin büyük oğlu kadı, şair ve hattat olan Meyli Mehmed Efendi olup 931/1524 tarihinde İstanbul'da doğmuştur.²⁴ Babasından ders alan Mehmed Efendi, Muhyiddin Fenari'den tahsil görerek mülazım olmuş, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur.²⁵

Oğullarından ikincisi Şemseddin Ahmed Efendi 944/1537 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. İlk olarak Taşköprüzade Ahmed Efendiden ve daha sonra da babasından tahsil görerek mülazım

¹⁶ Colin Imber, *Ebussuud The Islamic Legal Tradition*, Edinburg 1997, s. 9.

¹⁷ Nimet Bostan, *Ebussuud Efendi*, Bitime Tezi, İ.Ü. Edebiyat F., 1949-50, s. 2.

¹⁸ İcazetname-i Ebussuud, B.K. Bayezid, n. 3197, v. 29b; İltar, s. 119.

¹⁹ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), s. 1000-1003; Leknevi, *Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324, s. 205; Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul 1967, s. 1.

²⁰ Bostan, s. 2; Faik Reşad, s. 122; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Bilimi Literatürü”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, c. 2, s. 376.

²¹ İcazetname-i Ebussuud, B.K. Bayezid, n. 3197, v. 29b; Mecdi, *Şekaik Tercümesi*, İstanbul 1268, s. 350; Muhyiddin Abdulkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderusi, *Tarihü'n-Nûru's-Safir an Ahbari'l-Karni'l-Aşir*, Beyrut 1405/1985, s. 215; Atâi, s. 177; Richard Cooper Repp, *The Müfti of Istanbul*, London 1986, s. 273.

²² 571 nolu vakfiye, s. 18.

²³ 571 nolu vakfiye, s. 18, 21.

²⁴ Bostan, s. 3, 17.

²⁵ Bostan, s. 17-18; Peçevî, v. 24b.

olmuş, Rebiülahır 969/Aralık 1561 tarihinde de Şehzade Medresesinde müderrris iken genç yaşta vefat etmiştir.²⁶

Üçüncü oğlu Mahmud Efendi, Ramazan 963 tarihinde vefat etmiştir.²⁷ Dördüncü oğlu olan Mustafa Çelebi ise 965/1557 tarihinde doğmuştur. Babasından tahsil görmüş ve mülazım olmuştur. Recep 1001/Nisan 1592 tarihinde İstanbul kadısı, Cemaziyelevvel 1003/Ocak 1595 tarihinde Anadolu kazaskeri ve Muharrem 1007/Ağustos 1598 tarihinde de Rumeli kazaskeri olmuştur. Mustafa Çelebi, 15 Safer 1008/7 Eylül 1599 tarihinde vefat etmiştir.²⁸

Kızlarından bir tanesini, kız kardeşinin oğlu olan Şeyhülislam Müeyyedzâde Abdulkâdir Şeyhi Efendi ile, diğer birisini de Şeyhülislam Malulzâde Mehmed Efendi ile evlendirmiştir. Diğer kızı ise Ali Cemali Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi ile evlenmiştir.²⁹ 977/1569-1570 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, uzun bir ömrü olan Ebussuud Efendi'nin kendisinden önce annesi, babası, kızları Hatice ve Kerime, oğulları Mahmud, Ahmed, Mehmed ve eşi Zeyneb Hatun vefat etmiştir.³⁰ Buna göre o tarihte oğlu Mustafa Çelebi'den başka kızı Rahime ve diğer eşi Fahrünnisa hayattadır.

Eğitim Süreci

Ebussuud Efendi ilk tahsiline babasının yanında başlamıştır. Babasından Muhtasarât³¹, Şerh-i Miftah³², Haşiyetü't-Tecrid³³ ve Şerhu'l-Mevakıf³⁴ adlı eserlerini okumuştur.³⁵ Babasının dışında Seyyid Mehmed, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi³⁶ ve şeyhülislam İbni Kemal'den de ders

²⁶ Bostan, s. 19.

²⁷ Bostan, s. 22.

²⁸ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, c. 2, s. 821-822; Bostan, s. 23-24.

²⁹ Atâî, s. 186, 275; Bostan, s. 3.

³⁰ 571 numaralı vakfiye, s. 18.

³¹ Muhtasarat, medrese öğrencisinin ilk olarak okuduğu sarf, nahiv, hesap, hendese gibi derslerdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 26; Bu derslerin hangi kitaplardan okutulduğu belli değildir. Muhtasarat isminde çeşitli kitaplar da bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Zeynüddin Bali el-Dimeşki'nin Muhtasarat'ıdır.

³² Şerh-i Miftah, Yusuf b. Ebi Bekr Sakkaki'nin (ö. 1229) Miftahü'l-Ülum isimli sarf-nahiv ve belagat risalesi üzerine Şerif Cürcani (1339-1413) tarafından yapılan şerhtir.

³³ Haşiyetü't-Tecrid, Nasırü'd-Din Tusi'nin (ö. 1274) Tecrid fi İlmi'l-Mantık isimli risalesi üzerine Şerif Cürcani tarafından yapılan haşiyedir.

³⁴ Şerhu'l-Mevakıf, Adudî'd-Din İci'nin (ö. 1355) Mevakıf fi ilmi'l-Kelam isimli risalesi üzerine Şerif Cürcani tarafından yapılan şerhtir.

³⁵ Yukarıda adı geçen icazetnamede "Babam ve şeyhim olan Muhyiddin'den icazet aldım." demektedir. *B.K.* Bayezid, n. 3197, v. 29a-b.

³⁶ *İlmîye Salnamesi*, s. 376-377; Kefevi, v. 276b.

almıştır.³⁷ Ebussuud Efendi'nin tahsil hayatı, İstanbul'da geçmiş olmakla birlikte kendisinin II. Bayezid'e yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre, Edirne'de de ilim tahsili için bulunmuştur. Bu mektupta kendisini himaye eden II. Bayezid'e Edirne'ye geldiği sırada minnet ve şükranlarını ifade etmektedir.³⁸

Ebussuud Efendi, talebeliği sırasında II. Bayezid'in dikkatini çekmiş ve kendisine 30 akçe çelebi ulufesi verilmiştir.³⁹ Bu özel ilgi babasının II. Bayezid'e yakınlığı ile açıklanabileceği gibi aynı zamanda ilim adamlarına ve sanatçılara destek olması ile tanınan Sultan Bayezid'in, geleceğin büyük bir âlimine sahip çıkması olarak da nitelendirilebilir.

Görev tayin kronolijisine göre 922/1516 senesinden 939/1532 yılına kadar 17 sene müderrislik; 939/1532-944/1537 yılları arasında 6 sene kadılık yaptıktan sonra, 944/1537 senesinde Muhyiddin Efendi'nin yerine Sadr-ı Ulemâi'r-Rûm [Rumeli Kazaskeri] olmuştur. Sekiz sene Kazaskerlik görevinde bulunduktan sonra, 952/1545 yılında yine Muhyiddin Efendi'nin yerine Şeyhülislâm oldu. Bu görevde kalış süresinin otuz sene, otuz dört sene, yirmi sekiz sene on bir ay olduğu yönünde farklı tespitler bulunmaktadır. Ebussuud Efendi Şeyhülislâmlığının 21 senesini Kanunî Sultan Süleyman ve 7 sene 11 ayının da II. Selim devrinde olduğu kaydedilmektedir.⁴⁰ Peçevî'nin nakline göre, Çivîzâde Şeyhülislâm iken, Ebussuud Rumeli Kazaskeri idi. Fetvâlarından bazılarının şeriat hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürerek reddetti. Bunun üzerine Rüstem Paşa, Padişaha durumu anlatınca, fetvâ görevi Ebussuud Efendi'ye, kazaskerlik görevi de Çivîzâde'ye verildi.⁴¹

Hukukçu Kimliği

Zamanının en önemli müfessiri ve fakihî olan Ebussuud Efendi, aynı zamanda Osmanlı örfî hukukunun şer'î hukukla uyumlu bir hukukî kalıba dökülmesinde önemli rol oynamıştır. Ebussuud Efendi'nin tefsiri, Keşşaf ve Beyzavi tefsiri ile birlikte üç büyük tefsirden birisi olarak kabul

---

³⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, c. 1, s. 306; Şeyhülislam Mevlana Şemseddin Ahmed, Kanuni dönemi şeyhülislamlarındandır. Kemalpaşazade ve İbni Kemal olarak bilinir. Dini ilimlerin yanında tıp gibi fen ilimlerinde de eserler vermiş büyük bir âlimdir. 940/1534'te vefat edene kadar şeyhülislam olarak kalmıştır. Nişancı Mehmet Paşa, s. 270-271.

³⁸ Abdülkâdir Dağlar, *"Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları"*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001, s. 23-24.

³⁹ Atâî, s. 184; Bostan, s. 13.

⁴⁰ Danişmend, Osmanlı Devlet Erkânı, c. 5, s. 115. 45.

⁴¹ TALİD, 3(5), 2005, P. Düzenli, a.g.mkl. s.444.

edilmiştir. Diğer ilimlerin yanında edebiyat ve fesâhât ile de ilgilenmiştir.⁴² Arap topraklarında doğup büyümediği halde Arap diline ve edebiyatına hâkimiyeti noktasında oldukça ileri seviyededir. Mekke müftüsü ve orada bulunan Medrese-i Erbaa'nın müderrisi Kutbuddin el-Mekki en-Nehrevali (ö. 990/1582) İstanbul'a geldiği zaman Ebussuud Efendi ile görüşmüş ve onun çok güzel ve fasih bir Arapça ile konuşmasına hayran kalmıştır. Ebussuud Efendi'nin Mekke şerifinin mektubunu saygı ile ayakta okuması da en-Nehrevali'yi çok etkilemiş ve Ebussuud Efendi hakkında bir kaside söylemesine sebep olmuştur.⁴³

Edebi Yönü

Arap edebiyatındaki yeri, Arap şairleri tarafından tasdik edilmiştir. Şiirleri çeşitli şairler tarafından tanzir ve şerh edilmiştir.⁴⁴ Üç dilde şiir yazan ve edebi zevk sahibi olan Ebussuud Efendi dönemin şairlerini de desteklemiştir. Baki, Hüsrevzade Hüsrev, Mecdi, Muhyi, Üskübi Vahi, Hoca Sa'deddin Efendi gibi şiirle meşgul olan pek çok kimseye ihsanlarda bulunmuştur. Bunların bir kısmı aynı zamanda Ebussuud Efendi'nin talebesi olmuştur.⁴⁵

Ebussuud Efendi'nin fetvalarının hemen hemen tamamı Türkçedir. Zaman zaman Arapça soruya Türkçe cevaplar verdiği de görülmektedir. Fetva isteyen kimsenin ilmüne, mensup olduğu sosyal guruba, statüsüne göre fetvanın dili de değişmektedir. Bununla birlikte soru hangi dilde ise cevap da o dilde olmaktadır. Risalelerinde ise Arapça'nın yanında Türkçe'yi de kullanmıştır.

Felsefe ve Kelam Yönü

Ebussuud Efendi, felsefe ile eser verecek kadar ilgilenmemiştir. Ancak felsefe meselelerinde bilgi sahibi olduğunu gösteren rivayetler bulunmaktadır. Ebussuud Efendi, Osmanlı ilim hayatında XV. yüzyıldan itibaren hâkim olan Fahreddin Razi geleneğinin temsilcilerinden kabul edilmektedir. Bu geleneğin merkezinde felsefe değil, kelam yer almakta, İslamî felsefenin zararlarından korumayı amaçlamaktadır.⁴⁶ Ebussuud Efendi, felsefeyle ilgili fetvalarında ilmî melekenin gelişmesi için

---

⁴² Ayderusi, s. 215-217.

⁴³ Ekrem Kamil, "Mekki Seyahatnamesi", *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı 1-2 (1937) s. 24; Murat Akgündüz, s. 66.

⁴⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul 1919, c. 2, s. 1347.

⁴⁵ Atai, s. 58.

⁴⁶ Ocak, "Din ve Düşünce", s. 175.

felsefe okumanın gerektiğini söylemektedir.⁴⁷ Yine fetvalardan anlaşıldığına göre, din ilimleri ile aklî ilimlerin hangisinin okutulacağı konusunda bir tartışma vardır. Hatta bazı felsefe aleyhtarı kimselerin bulunduğu görülmektedir. Bu tartışmada Ebussuud Efendi'nin felsefenin din ilimleri ile birlikte okutulması taraftarı olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte felsefenin tek başına marifetullah ve marifet-i sıfata ulaşmak için yeterli olmadığı, bunun için peygamberlerin yol göstericiliğine ihtiyaç duyulduğu görüşündedir. Ona göre bu sebeple peygamberlerin kılavuzluğuna başvurmamayan İbni Sina doğru yolu bulamamıştır.⁴⁸ Ebussuud Efendi, uzun süren hayatı boyunca pek çok talebe yetiştirmiştir. Bunlar içerisinde şeyhülislam, müderrisler, meşhur şairler ve kadılar bulunmaktadır.

Meslek Hayatı ve Faaliyet alanları

Ebussuud Efendi'nin yaşadığı Kanuni dönemi, Osmanlı İslam medeniyetinin en yüksek seviyesini yakaladığı bir döneme rast gelmektedir. Bu devre ilim ve sanatta olduğu gibi siyasi ilişkilerde de Osmanlı'nın kendisini dünyaya kabul ettirdiği bir dönemdir.⁴⁹

Ebussuud Efendi'nin Kanuni dönemindeki etkinliği daha müderrisliği döneminde başlamış, Kazaskerliği döneminde kendini iyice hissettirir olmuştur. Kanuni ile olan beraberliği 944/1537-974/1566 yılları arasında Kazaskerlik dönemi de dâhil olmak üzere otuz yılı bulmaktadır. Ebussuud Efendi, Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde Padişah'ın yanında olmuş,

---

⁴⁷ "Mesele: 'Fıkıh okumak nesne değildir, nesne bildirmez, ma'kulat (akla uygunluk) lazımdır.' deyü fikhî tahfif edene (fikhî hafife alan kişiye) şer'an ne lazım olur? El-Cevab: İlm-i fikhî tahfif için (maksadı fikhî ilmini basite almak) ise küfürdür. 'Ma'kulat okumayınca (hikmet ve mantık usul, oukayınca) meleke-i ilmiye (ilmi mantık vizyon) hâsıl olmaz' demek ise, (zaten) öyledir, nesne (bir şey lazım gelmez.'" *Fetâvâ, İsmihan Sultan*, n. 223, v. 24b.

⁴⁸ "Mesele: Marifetullah ve marifet-i sıfat nice olıcak, indellâh-i Teala ve indeşşer' makbul olur ve felasifenin süluk ettikleri tarik-i marifet nice dir ve hâkim-i Bina Şeyh İbni Sina'nın ahiret hali nice dir? El-Cevab: (...) bais-i ibda'-ı efrad-ı halayık ve dai-yi ihtira-yı zevat-ı hakayık ibadet-i Hz. Rabbülîbad ve marifet-i Halikü'r-rikabdır. (...) Amma marifetten murad mücerred mukteza-yı akıl üzerine tasavvur ve tahayyül değildir. Zira cenab-ı Hak celle azametühü şöyle değildir ki her vadide menah ve menzil evvela sahra-yı mülk ve melekûtunda ifham ve ukul hayran ve cema-yı? celal ve ceberutunda ezhan-ı fuhul sergerdandır. Hidayet-i enbiya ve rusûl ve irşad-ı muvazzihan-ı sübul olmayınca ol taraika süluk emr-i muhal ve şey-i bedii'l-menaldır. Belki ibadete mukarin olan ilim ve marifetdir. Felasifenin şerayi-i enbiyaya iktida etmeksizin riyazat-ı kesire, mücahedat-ı asire ile tahsil ettikleri bab-ı marifetden değildir. Belki cümlesi heba-ı mensurdur. Bazı meşayih-i kibardan Resulullah sallallahü teala aleyhi vesellem hazretini vakiada görüb İbni Sina'dan sordukta 'Benim vesatetimsiz Hak Teâla celle celalühü hazretine vüsûl kasd eyledi, elüm ile urdum nare düşdü' deyü buyurur, deyü nakl olunur. Vellahü sübhanehü ve teala a'lem ve ahkem.'" *Fetâvâ, İsmihan Sultan*, n. 223, v. 307a-b.

⁴⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II, s. 108-109.

Budin'in fethinden sonra şehirde ilk Cuma namazı onun tarafından kıldırılmıştır.⁵⁰ Yeni fethedilen Budin'in toprak hukuku Ebussuûd Efendi tarafından tanzim edilmiştir.⁵¹

Sultan II. Selim zamanındaki Kıbrıs'ın fethi de Ebussuûd Efendi fetvasıyla gerçekleştiği gibi "Gaza-i ekber ve şehadet-i azime" olarak telâkki ettiği Osmanlı-Safevî savaşları için de gerekli fetvâlar yine onun tarafından verilmiştir. Verdiği fetvâlar ve kullandığı ifadelerle Osmanlı hanedanının, Sünnî İslâm'ın en yüksek başkanı, koruyucusu ve yayıcısı olduğu düşüncesinin hâkim olmasında da rol oynamıştır. Yaşadığı dönemin siyasî-idarî olaylarında etkin olan Ebussuûd Efendi, döneminin hukuk sistemine Kanunnâme ve Ma'rûzâtı ile katkıda bulunmuş, mukaddimesinde yer alan ifadeler. s. 103. fetvâları ile de yön vermiştir. Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli tasavvufî düşünce ve uygulamaların genelde şekillendiği bu dönemde, tasavvuf alanında verdiği fetvâları ile dikkati çekmiş, sonraki dönem tasavvuf tartışmalarında da en çok başvurulan bir şahsiyet olma özelliğine sahip olmuştur. İbn Arabî, raks ve deveran ve idamlar gibi önemli konularda verdiği fetvâların her biri hukuk tarihinin inceleme konuları arasında yer almıştır. Osmanlı iktisat ve eğlence dünyasının önemli örneklerinden biri sayılan kahve içilmesinin yanında, Kur'an tilaveti, öğretimi ve genel dinî hizmetlerden ücret alma gibi dinî-iktisadî konular ile, para vakıfları, tımar sistemi, vergi sistemi gibi toplumun hemen her kesimini yakından ilgilendiren siyasî-iktisadî olaylar hakkında asırlar boyu tartışma ve uygulamalara kaynaklık eden fetvâları günümüzde bile güncelliğini korumaktadır.⁵² Ebussuûd Efendi, döneminin dini kurumlarında da etkili olmuştur. Örneğin fetvâ kurumunda Fetvâ Eminliği, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi döneminde ihdas edilmiş; Ebussuûd Efendi zamanına kadar müftülerin maaşı 200 akçe iken, onun döneminde 500 akçeye çıkarıldığı kaynaklarda nakledilmiştir.⁵³ Medreselerde mülazemet defterinin tutulması ve ulemanın her sınıfına mülazemet tahsisi ve 7 senede bir nöbet uygulaması yine Ebussuûd Efendi'nin gayretleriyle olmuştur. Yine Dârulhadisler ile Tıp

⁵⁰ Akgündüz, "Ebussuûd", DİA, c. X, s. 365.

⁵¹ Bkz.: Albayrak, Budin Kanunnâmesi, İstanbul, trz

⁵² Düzenli, a.g.mkl., "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme," Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 445.

⁵³ Atâî, Hadâik, c. II, s. 277; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s. 176-177.

medreseleri ilk olarak Ebussuûd döneminde medreseye ilave edilmiş,⁵⁴ Ebussuûd Efendi, medrese sistemi ve ilmi çalışmalara fetvâları ile katkıda bulunmuştur.⁵⁵

Ebussuud Efendi mülazemetten sonra 922/1516 yılında İbni Kemal tarafından 25 akçe ile Çankırı Medresesine tayin edilmesine rağmen gitmemiştir. 25 akçelik Çankırı Medresesi'ni kendi seviyesine uygun görmediği için kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine 30 akçe ile İnegöl İshak Paşa Medresesine gönderilmiştir. 926/1520'de buradaki görevden azledilmiştir. Hayatı boyunca gördüğü tek azil budur. 10 ay mazul kaldıktan sonra 927/1521'de 40 akçe ile Davud Paşa Medresesine tayin edilmiştir.⁵⁶ 928/1522'de Mahmud Paşa Medresesi'ne tayin olunmuştur. 931/1525'de Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edilmiştir. 932/1526 yılında Bursa Sultanîyye payesine layık görülmüştür. 934/1528 yılında Semaniye Medreseleri'nden Müftü Medresesi'nde müderris oldu. Beş yıl bu görevde kalmıştır.⁵⁷

Şevval 939/1533'de Bursa kadılığına atanmış ve altı ay bu görevde kalmıştır.⁵⁸ Rebiulahir 940/Kasım 1533'de Sadi Efendi'nin yerine İstanbul kadısı olmuştur.⁵⁹ Rebiulevvel 944/Ağustos 1537 tarihinde Korfu Seferi'nde Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi'nin Maktul İbrahim Paşa'nın katli meselesini söz konusu etmelerinden memnun olmayan Kanuni'nin bu iki kazaskeri azletmesi üzerine, Rumeli Kazaskerliği'ne tayin edilmiştir. Karaboğdan (945/1538), Budin (948/1541) ve Estergon (950/1543) seferlerinde padişahın yanında bulunmuş, Budin'in fetHind'en sonra şehirde ilk cuma namazını kıldırıştır. Sekiz yıl Rumeli Kazaskerliği görevinde bulunmuştur (944-952/ 1537-1545).⁶⁰

Kendisi şeyhülislamlığı döneminde işlerin fazlalığından bunaldığı zaman kazaskerlik zamanındaki rahatlığını hatırlar ve gördüğü bir rüyasını anlatmış. Anlattığına göre, kazasker olmadan bir hafta önce rüyasında kendisini Fatih Camisinde görür. Caminin mihrabında kendisi için serilmiş bir

⁵⁴ Müstakimzâde, Devha, s. 26; Hazerfan Hüseyin Efendi, Telhîsu'l-Beyân, s. 203; Baysun, "Ebussuûd", İA, c. IV, s. 93; Akgündüz, "Ebussuûd", DİA, c. X, s. 365. 60 Baltacı, a.g.e., s. 48; Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde Eğitim, İstanbul, 1997, c. I, s. 36-37.

⁵⁵ Düzdağ, Ebussuud Efendi Fetvâları, s. 151 ve 182-184; Ma'rûzât, İÜ İFK ktp. no: 01, vr. 97b; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 551, vr. 121b-122a; 569, vr. 78b; Velî b. Yusuf, Mecmûatü'l Fetâvâ, İstanbul Mft. Ktp. 178, vr. 87a; Milli Tettebbu'lar Mecmûası, s. 347; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 585, vr. 254b; 3665, vr. 132a.

⁵⁶Ataî, s. I, 184.

⁵⁷ Peçevî, c. 1, s. 42; Ataî, s. 184; Faik Reşad, s. 25.

⁵⁸İlmiye Salnamesi, s. 376-377.

⁵⁹ Ataî, s. 184.

⁶⁰ Peçevî, v. 19a; Ataî, s. 184; Hammer, c. 6, s. 352; Mustafa Şentop, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 82.

seccade bulunmaktadır. Ebussuud Efendi imam olur ve ikinci namazını kılarlar. Bu rüyadan bir hafta sonra Rumeli Kazaskeri olmuş ve bu görevde ikinci namazının rekatları sayısınca yani sekiz yıl kalmıştır. Bu rüyayı anlatan Ebussuud Efendi “keşke ikindiye bedel yatsı namazı kılmış olsaydık” demiş.⁶¹

Şaban 952/Ekim 1545’de Fenarizade Muhyiddin Efendi’nin⁶² yerine şeyhülislam olmuştur. Atai’nin söylediğine göre, Sadi Efendi’nin⁶³ şeyhülislamlığından sonra bu makamı layıkıyla dolduracak kimse gelmemiştir. Nihayet Ebussuud Efendi ile bu makama Sadi Efendi’den daha layığına kavuşmuştur.⁶⁴

Şeyhülislamlığıyla ilgili de Ebussuud Efendi’nin gördüğü bir rüyadan bahsedilmektedir. Buna göre, henüz öğrenciliği sırasında Ebussud Efendi bu rüyayı görmüştür. Rüyasında Zeyrek Camisine girmiştir. Cami insanlarla doludur. Bu kalabalığı merak edip sormuş ve Rasul-ü Ekrem’in (s.a.s) divan-ı saadetleri olduğu söylenmiştir. Kendisi İbni Kemal’in arkasında bir köşeye oturmuştur. Efendimiz (s.a.s) mihrapta oturmakta, ashab-ı kiramı ise ayakta beklemektedir. Efendimiz (sas) ile birlikte diz dize oturan bir kişi daha bulunmaktadır ki bir süre sonra konuşmalardan bu zatın Molla Cami olduğunu anlamıştır. Efendimiz (s.a.s), İbni Kemal’i işaret ederek, Molla Cami’ye “Şu oturamı bilir misin?” diye sormuştur. Molla Cami bilmediğini söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s) “Kemaşpaşazade’dir ve halen ümmetimin müftüsüdür” buyurur. Daha sonra Ebussuud Efendi’yi göstererek “Ya onun yanındaki bilir misin?” diye sormuş, bilmediği cevabını alınca da “O Ebussuud b. Yavsi’dir. O dahi ümmetime müfti olsa gerekir.” buyurmuştur.⁶⁵ Böylece ileride şeyhülislamlığa getirileceği Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından kendisine öğrenciliği sırasında müjdelenmiş olmaktadır.

---

⁶¹ Atai, s. 184.

⁶² Fenarizade Muhyiddin Çelebi, Kanuni dönemi şeyhülislamlarından. Molla Fenari’nin soyundan gelmektedir. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinden sonra şeyhülislam olmuştur. Üç sene altı ay kadar bu vazifede kaldıktan sonra istifa etmiştir. 954/1548 yılında vefat etmiştir. Nişancı Mehmet Paşa, s. 271.

⁶³ Sa’di Sa’dullah Çelebi (ö. 945/1539), Kanuni dönemi şeyhülislamlarından. Kastamonu Daday’da doğmuştur. Babası İstanbul’da Murad Paşa Camisi’nin imamıydı. Sa’di Çelebi, önce babasından daha sonra da Mevlana Mehmed Samsuni’den ders alarak tahsilini tamamlamıştır. İstanbul’da Başçı İbrahim, Edirne’de Taşlık, yine İstanbul’da Mahmud Paşa ve Semaniye medreselerinde müderrislik görevlerinde bulunduktan sonra 930/1523-24 tarihinde İstanbul kadılığına getirilmiştir. 10 sene bu görevde kaldıktan sonra tekrar Sahn müderrisliğine indirilmiştir. Kanuni devrinde İbni Kemal’in vefatı üzerine 940/1534 tarihinde şeyhülislam olmuştur. Beş sene şeyhülislamlık görevinde bulunmuş ve 945/1539 tarihinde vefat etmiştir. “Bekaya göçdü Sa’deddin-i Sani”. *İlmiye Salnamesi*, s. 304-305.

⁶⁴ Atai, s. 184; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü’l-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 192.

⁶⁵ Atai, s. 184-185.

Ebussuud Efendi'nin şeyhülislam olmasından bir süre sonra bu makam kazaskerliğin önüne geçmiştir. Daha önceleri şeyhülislam kazaskerlerden daha az maaş alıyorlardı. Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında, 972 tarihinde⁶⁶ Kanunî'nin kapıcılar kethüdası ile bir hatt-ı şerif göndererek İrşadü Akli's- Selim adlı tefsirini istemesi üzerine, Sa'd Suresi'ne kadar olan kısmını Kanuni'ye arz etmesi ve Kanuni tarafından değerinin takdir edilmesi üzerine, 200 akçe olan maaşına 300 akçe (altı altun) zam yapılarak, Bayezid müderrisliğiyle beraber maaşı 500 akçeye (on altun) çıkarılmıştır. Ayrıca çeşitli hediyeler verilmiş ve bütün talebeleri mülazım alınmıştır. Tefsirin iki nüshası Haremeyn-i Şerifeyn ulemasına gönderilmiş ve öğrencilere de istinsah için izin verilmiştir. Tefsirinin devamını 973 Şaban'ında takdim etmesi üzerine maaşına 100 akçe (iki altun) daha zam yapılarak 600 akçeye (12 altun) çıkarılmıştır.⁶⁷ Ebussuud Efendi döneminde şeyhülislamlık kurumu gelişmesini tamamlamıştır. İlk dönemleri itibariyle sadece bir müftü olan şeyhülislam, onun döneminde ilmiyenin ve yargı teşkilatının başı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar şeyhülislamlık bu niteliğini kaybetmemiştir. Ebussuud Efendi hicrî takvime göre 30 yıl miladî takvime göre ise 28 yıl on bir ay şeyhülislamlık makamında kalmıştır. Türkçe Arapça ve Farsça verdiği fetvalar bütün İslam dünyasına yayılmış ve güvenilir bir kaynak olarak kullanılmıştır.⁶⁸

Vefatı

Kaynakların çoğunluğuna göre, Ebussuud Efendi 5 Cemaziyelevvel 982/23 Ağustos 1574 tarihinde Pazar günü 87 yaşında vefat etmiştir.⁶⁹ Mezar kitabesinde ise vefat ettiği ay, yanlış olarak Cemaziyelahir yazılmıştır. Sicilli Osmani'de vefat tarihi 983/1575 olarak geçmektedir.⁷⁰ Cenaze namazı Fatih camiinde, Muhaşşi Sinan Efendi tarafından kıldırılmıştır. Cenazesine devrin âlimleri, vezirleri, divan üyeleri ve çok kalabalık bir halk topluluğu katılmıştır. Vefatını öğrenen Mekke ve Medine uleması da gaip cenaze namazı kılmışlardır. Eyüp Camii civarında kendi yaptırmış olduğu

⁶⁶ Mısır kadılarından Mevlana Mehmed Münşi "Tac-ı tefsir kelam-ı mu'ciz" mısrasını tarih düşürmüştür. Atâî, s. 186.

⁶⁷ Atâî, s. 186; Hezarfen, s. 199.

⁶⁸ Atâî, s. 184.

⁶⁹ Atâî, s. 185; J. Schacht, Abu'l-Suud, *EI*, c. 1, London, s. 152; Hezarfen, s. 192.

⁷⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Ali Aktan, Abdulkâdir Yuvalı, Mustafa Keskin, İstanbul 1995, c. 1, s. 170.

sıbyan mektebinin haziresine defnedilmiştir.⁷¹ Yerine Rumeli Kazaskerliğinden mütekaid Hamid Efendi şeyhülislam olmuştur.

Şahsiyeti

Osmanlı kaynakları Ebussuud Efendi'yi, vakur, sade giyimli, yeme içme konusunda mütevazı, sahabe ve tabiin yolunda olan bir zat olarak tarif ederler. Etrafindakilere güzellekle davranmasına rağmen, insanlar mehabetinden dolayı huzurunda konuşmaktan çekinirler ve saygıyla dinlerlerdi.⁷² Makam ve mansıp düşkünü değildi. Çok istemesine rağmen hiç hacca gidememiştir. Kazaskerlik, şeyhülislamlık gibi önemli görevlerde bulunması, hacca gitmesini engellemiştir. Hacca gitmek için Kanuni'den izin istemiş ancak kendisine izin verilmemiştir.⁷³

Vakur ve izzetli olmakla beraber, yeri geldiğinde zarif ve nüktedandı. Mesela, Şemsi Paşa'nın gönderdiği 500 beyitlik manzum Vikaye'nin yanlışlarını göstererek, nazik ve zarif bir şekilde bir tezkire ile iade etmesi⁷⁴, manzum sorulara şiirle, mensur sorulara nesirle cevap vermesi, zerafetini ve nüktedanlığını ortaya koymaktadır.⁷⁵ Nüktedanlığı fetvalarında da göze çarpmaktadır.

Osmanlı seçkin ve zenginlerinin çoğunluğunun yaptığı gibi, Ebussuud Efendi de mallarının önemli bir kısmını vakfetmiştir. İstanbul ve İskilip'te olan mallarını aile vakıfları altında toplayarak, fakirlerin ve aile fertlerinin hizmetine vermiştir.⁷⁶

Ebussuud Efendi, siyaseti yürütmenin alanındaki faaliyetlerden kabul etmekte ve kendisi bu alanlara müdahale etmemektedir. Kanuni ve II. Selim dönemlerinde, onun ilgilendiği siyasi meseleler çok sınırlıdır. Ulü'l-emr'in yetki alanına giren, şer'î maslahat olmayan meseleler, Ebussuud Efendi'nin ilgi alanının dışındadır. Buna karşılık şer'î maslahat denilen hukuk sahasına da yürütmenin müdahale etmesini istememiştir. Böyle faaliyetlere "nameşru" olan nesneye emr-i sultanî olmaz"⁷⁷ diye karşı durmuştur.

---

⁷¹ Peçevi, 19a; Atai, s. 185.

⁷² Atai, s. 184.

⁷³ Kefevi, v. 277b.

⁷⁴ Abdülkâdir Dağlar, "Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları", Ege Üni. Sos.B.Ens. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001, s. 44.

⁷⁵ Baysun, s. 93.

⁷⁶ 571 nolu vakfiye, s. 21-22 vd.

⁷⁷ Düzdağ, s. 98.

Ebussuud Efendi ilmi, karakteri, siyasetten uzak durma alışkanlığı ile Kanuni'nin dostluğunu, saygısını ve güvenini kazanmıştır. Kanuni, uğurlu olacağına inandığı için Süleymaniye camisinin temelini de Ebussuud Efendi'ye attırmış, Zigetvar yolunda Osmanlı ordusunun düşmana galip gelmesi için dua etmesini istemiştir.⁷⁸

II. Selim de babası gibi Ebussuud Efendi'ye saygılı davranmıştır. Hurufilikle suçlanan, çok sevdiği musahibi Celal Çelebi'yi, onun isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır. Ancak kendi talebesi olan hâce-i Sultanî Ataullah Efendi'nin ikbal kazanarak meşihat işlerine karışmaya başlaması ve dedikoduların da etkisi ile Ebussuud Efendi ile araları açılmıştır. Ataullah Efendi'nin Birgi'de bir medrese yaptırarak Birgivi'yi müderris olarak tayin etmesi de bu ihtilafın bir sonucu olarak görülmektedir.⁷⁹

Sonuç olarak, Ebussuud Efendi Osmanlı Devleti'nin yönetiminde ve ilmiye teşkilatında önemli bir yere sahiptir. Kendisi önemli bir makamında uzun yıllar hakkıyla görev yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiş, İslam dünyasında tanınan bir tefsir kaleme almış, fıkıhla ilgili risaleleri ve fetvaları kaynak eser olarak kullanılmış, Arapça ve Farsça şiirler yazmış, şahsiyeti ve karakteri ile numune-i imtisal olmuş bir âlimdir.

Kızlarından bir tanesini, kız kardeşinin oğlu olan Şeyhülislam Müeyyedzâde Abdulkâdir Şeyhi Efendi ile, diğer birisini de Şeyhülislam Malulzâde Mehmed Efendi ile evlendirmiştir. Diğer kızı ise Ali Cemali Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi ile evlenmiştir.⁸⁰ 977/1569-1570 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, uzun bir ömrü olan Ebussuud Efendi'nin kendisinden önce annesi, babası, kızları Hatice ve Kerime, oğulları Mahmud, Ahmed, Mehmed ve eşi Zeyneb Hatun vefat etmiştir.⁸¹ Buna göre o tarihte oğlu Mustafa Çelebi'den başka kızı Rahime ve diğer eşi Fahrünnisa hayattadır.

---

⁷⁸ "Halde haldaşım, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, tarik-ı hakda yoldaşım Molla Ebussuud Efendi Hazretleri'ne. Dua-yı bî-had iblağından sonra, nedir haliniz ve nicedir mizac-ı lazımlü'l-ımtizacınız? Hazret-i Hak hazine-i hafiyyesinden kemal-i kuvvet, nihayet-i selamet müyesser eyleye. Bimennihi ve keremihi lütuflarından niyaz olunur ki, evkat-ı mübarekede bu muhlislerin? kalb-i şeriften ihraç ve iz'ac etmiyeler. Ola kim kâfir-i haksar münhezim ve mükedder ve asakir-i İslam umumen mansur ve muzaffer olup rızaullaha muvaffak ola. Eddua sümme'd-dua bende-i Hüda Süleyman-ı bî-riya" S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, c. 3, s. 1199; Veli Ertan, *Meşhur Şeyhülislamlar*, İstanbul 1969, s. 55.

⁷⁹ Selaniki, c. 1, s. 59; Baysun, s. 94.

⁸⁰ Ataî, s. 186, 275; Bostan, s. 3.

⁸¹ 571 numaralı vakfiye, s. 18.

Fetva Mecmualarının Sosyolojik ve Tarihi Açından Önemi

Şer'îye sicilleri üzerinde çok sayıda ilmî çalışma yapılmasına ve bunların değerinin anlaşılması olmasına karşılık fetva mecmuaları hakkında yeterince araştırma yapılmamıştır. Hâlbuki fetva mecmuaları da şer'îye sicilleri kadar önemli sosyolojik arşiv belgeleridir. Hatta şeyhülislam fetvaları Osmanlı Devleti'nde uygulanacak hukuk kurallarını belirlediği için daha önemli sayılabilir. Çünkü şeyhülislamlar farklı görüşler içerisinde dönemin şartlarına en uygun olanlarını seçerek mahkemelerde uygulanacak kuralları belirlemişlerdir. Bu yönüyle şeyhülislam fetvaları kanunnamelere benzetilebilir.

Şeyhülislam fetvalarının öneminin kanunnameler ve şer'îye sicilleri kadar anlaşılabilmesi onların farazî olaylarla ilgili olduğu kanaatinden kaynaklanıyor olabilir. Hâlbuki her ne kadar Zeyd, Hind gibi farazi isimler kullanılsa da fetvalar hayatta karşılığı olan gerçek olaylara dayanmaktadır. Kaldı ki bazı fetvalarda şahısların gerçek isimleri ve gerçek yer adları kullanılmaktadır. Bu yönüyle fetva mecmuaları Osmanlı tarihinin temel kaynaklarından sayılır ve bunların akademik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir.

Ebussuud Efendi, çok farklı konularda verdiği fetvalarıyla diğer şeyhülislamlardan ayrılmaktadır. Diğer şeyhülislamlar genellikle fikhî meseleler dışındaki konularda fetva vermezken, Ebussuud Efendi hayatın her alanı ile ilgili fetva vermiştir. Kendisine ait fetva mecmuaları incelendiğinde fetva konularındaki çeşitlilik hemen göze çarpmaktadır.⁸² Onun fetvaları kendi döneminde ve sonrasında âlimlerin güvenle başvurdukları ilmi bir kaynak olarak kullanılmıştır. Müftü, kadı ve diğer ilim ehli bu fetvaları referans olarak kullanmışlar, eserlerinde bunlara yer vermişlerdir. Bu sebeple fıkıh ve fetva kitaplarında Ebussuud Efendi fetvaları çoktur. Biz Onun fetvaları arasından Dinler tarihi bilim dalının konuları ile alakalı konular ve fetvalarına nazarları celbetmek istedik. Fetvalar arasından dikkat çekenleri seçerek ara başlıklar altında derlemeye çalıştık.

Kütüphanelerde Ebussuud Efendi'nin fetvalarını içeren çok sayıda mecmua bulunmaktadır. Bu mecmualardan iki tanesi Ertuğrul Düzdağ tarafından yayınlanmıştır. Bunun dışında Abdullah

---

⁸² "Ebussuud Efendi'den gayri ekser müftiler mesail-i fıkhiyyeden gayriye nâdir yazub, husûsân müte'ahhirîn mesâil-i fihîyyeden ekser mu'âmelâta hasr eylemişlerdir. Lâkin Ebussuud Efendi zaman-ı medîd müftî olub, mesâil-i fıkhiyyeden mâ'adâ s'âir müşkilât-ı fûnûndan iftâ eylemek de'bi di. Nitekim suver-i fetvâsı delâlet eder." Hezarfen, Telhîsü'l-Beyân, s. 200.

Demir, Behlül Düzenli, Yılmaz Fidan gibi araştırmacılar çalışmalarında Ebussuud Efendi'nin fetvalarını kullanmışlardır. Ayrıca çeşitli tarih, teracim ve sakk kitaplarında da Ebussuud Efendi fetvalarına rastlanmaktadır.

Ebussuud Efendi'nin fetvalarını derleyen kimseler, Bozanzade Mahmud (Mahmud b. Kadı Bozan)⁸³ (ö. 983/1575), Veli b. Yusuf (Veli Yegan) (ö. 998/1589-1590), Kakül-ü Perişan Şeyhi Efendi, Mustafa b. Ali, Çorlulu Sinan b. Ramazan vs.dir.⁸⁴ Âşık Çelebi (1519/1572) de Ebussuud Efendi'nin fetva kâtiplerindendir. Bozanzade de İskilipli ve Ebussuud Efendi'nin talebelerindendir.⁸⁵ Sinan b. Ramazan Çorlu'lu olup, Ebussuud Efendi'nin danışmendlerindendir.⁸⁶ Ebussuud Efendi'nin emriyle meşhur tefsirini müsveddeden tebyiz etmiştir. Daha sonra mülazım olmuş ve kadılığa başlamıştır.⁸⁷

Transkribe edilen mecmua Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan 223 numarada kayıtlı bulunmakta olup Veli b. Yusuf'a aittir. Ebussuud Efendi'nin fetva kâtibi olan Veli b. Yusuf hocası gibi İskilipli'dir. Kendisi Ebussuud Efendi'nin akrabalarından ve yakın çevresindedir. Ebussuud Efendi'den ders almış ve mülazım olmuş 998/1589 tarihinde vefat etmiştir.

Mecmuadaki fetvaların hemen hemen tamamı Ebussuud Efendi'ye ait olup, içerisinde İbni Kemal, Çivizade, Sadi Çelebi, Ali Cemali Efendi (Zenbilli) gibi farklı âlimlere ait fetvalara da rastlanmaktadır.

Eserleri

Bilinen 22 adet eseri ile çeşitli risaleleri vardır. "İrşadü'l-Aklu's-Selim Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim" adlı tefsiri alanında en önemli eserlerden kabul edilir. Bazı eserleri aşağıdaki gibidir:

---

⁸³ Imber Bozanzade Mehmed olarak yazmakta ise de doğrusu Bozanzade Mahmud'dur. Imber, s. 17 vs.

⁸⁴ Atâî, s. 234, 451; Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, c. 2, s. 1219, 1603.

⁸⁵ Atâî, s. 313; Imber, s. 17.

⁸⁶ Danışmend, medreselerde oda sahibi olan talebelerdir. Bunlardan imtihanda başarılı olanlar mülazım ismini alır ve kazasker ruznamçelerine adlarını kaydettirirlerdi. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c. 1, s. 393.

⁸⁷ Düzdağ, s. 25-26.

Tefsir

- İrşadü'l-Aklu's-Selim Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim (Arapça tefsir)
- Maâk'dü t-tarrâffi evveli sureti'l-Feth minel-Keşşâf
- Tefsirü sureti'l-Furtan
- Tef sini sureti'l Müminin
- Risale fi bahsi imâni'l-Firavn

Hukuk

- Fetavayı Ebussuud Efendi
- Kanunname-i Ali Osmani (Fatih devrine adını veren kanun)
- Maruzaat (çeşitli fikhî ve ameli hükümler)
- Arâzî-yi Harâcıyye ve Oşriy-ye Hacında Kanun ve Fetvalar
- Risale fi vakfi'l-men kül ve'n-nufçûd
- Bidâatü'l-kadî li-ihdiyâcihi fil-müstakbel ve'l-mâzî
- Fe-tâvâ Kâtiblerine Tenbih
- el-Fetva'l müteallikti bı-beyânı'l-valftı'l-muteber e lı'l-hasad ve istihlâk) I-galat
- Gamezâtü I-melih fi evveli mebâhisi kasrı'l-âmm mine't-Telvîh
- Sevâkjbi'l-enzâr fi evâlı Menân'l-envâr
- Hasmü'l-hılâffi'l-mesh ale'l-htfaf
- Risale fi val^fi'l-arazî ve bazı âhkami'l-vakj
- Rishile fi tescili'l-evkaf Risale fi vakfı't-tâvahîn ale'l-arzı'l-mevkûfe li'l-gayr
- Öşür Hakkında Risale

Dil ve edebiyat

- Calatüt-ı Ebussuud (Gala-tât-ı Avam)
- el-Kasîdetü'l-mîmiyye
- el-Kasâidü'l-Arabiyye
- Ka-sîde fi nsai's-Sultân Süleyman
- Münşeât-ı Ebussuud

Dinler Tarihi Yönüyle Şeyhülislam Ebussuud Efendi

- Galatat (yanlış kullanılan kelimeler)
- Kaside-i Mimiyye (Arapça şiir)
- Sevâkibü'l-Enzâr fi Evâili'l-Menâr
- Ğamazâtu'l-Melih
- Sevâkibü'l-Enzâr fi Evâili Menâri'l-Envâr fi'l-Usûl

Akaid

- Risale fi beyanı'I -kaza ve'l-kader

Çeşitli

- Risale li-ecli'ttaûn
- Duânâme-ı Ebussu-ûud (Duaname yalın bir dil ile yazılmış dualar ve hadisler)
- Risale fi ediyeti'l-me'sûre
- Risale-i Mergûbe
- Mecmua-ı Deavât⁸⁸

Ehli Kitap Kadınlarıyla (zimmiye) Evlenme

Bu konuya geçmeden önce Zimmi kavramı hakkında kısa da olsa bir bilgi vermekte fayda görüyoruz. Seyid Şerif Cürcani “Tarifat”ında zimmiyi şu şekilde tarif etmektedir: İslam memleketinde ve müslümanların yönetimi altında yaşayan gayr-ı müslimlerdir.⁸⁹ Bir başka ifade ile anlaşma gereği cizye verme yükümlülüğünü⁹⁰ yerine getirmelerine karşılık İslâm ülkesinde (dârülişlâm) sürekli oturma hakkına sahip olan, bir İslâm devletinin gayrimüslim vatandaşlarıdır. Bir hukuk ve adalet devleti olan Osmanlı Devleti Âliyesi idaresinde bu gayr-i müslimler için İslam hukukunun tanıdığı bir takım haklar vardır.

---

⁸⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebussuud_Efendi# e.t: 12.5.2023

⁸⁹ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcanı, s.109, terc. Tercüme ve Şerh eden Arif ERKAN (Emekli İstanbul Vdizi) Bahar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Nisan 1 997

⁹⁰ Tevbe Suresi, 29'uncu ayet

Zimmiye ise Müslümanlardan eman almış gayri müslim kadına denir. Zimmet ise And, borç, tazmin, hak. Fık. İslam hukukunda kişilik. Zimmet veya kişilik, kişinin haklara ve borçlara ehil olma vasfıdır. *Kişilik sağ doğmak şartıyla insanın anne karnında teşekkül etmesi ile yani cenin halinde iken başlar. İslam ülkesinde kalan gayrimüslimler ile İslam devleti arasında yapılan anlaşma. Zimmet anlaşmasına göre gayrimüslim vatandaşlar, can ve mal güvenliğine sahip olmakta, dinlerini istedikleri gibi yaşayabilmekte ve askerlik yapmamaları karşılığında cizye vergisi ödemekteydi.*⁹¹ zimmet kökünden gelen zimmî (çoğulu zimem) “kendisine güvenverilen kişi” demek. İslam toplumunda yaşayıp da Müslüman olmayan gayr -i müslimlere Zimmî adı verilir.

İslâm dini, hoşgörü dini olduğu için gayr -i müslim tebaaya sahip olmuştur. İslam'ın var olmasından itibaren Müslümanlar ve gayr-i müslimler bir arada yaşamışlardır. Zimmîler, İslam devleti tarafından zimmet adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları oluştururlar. *Dar'ül-Harb* 'de yaşarken, kendilerine *cihat* ilan edilecek ehl-i kitap toplulukları cihat Öncesi haraç ve cizye adı altında alınan vergiyi ödeyerek İslam'ın himayesine girerlerse İslam devleti ile zimmîler arasında iki taraflı sözleşme imzalanır ve buna *zimmet* adı verilir.

Bu kavram, sadece gayrimüslimler için kullanılırdı. Zimmet anlaşması ile zimmîlerin can, mal, ırz, ibadet ve vicdan hürriyetleri garanti altına alınmıştır. Bu uygulama sadece Osmanlı Devleti için geçerli olmayıp diğer İslam devletleri için de geçerliydi. Gerçekte de İslam devletleri Müslüman olmayan kimselere karışmamıştır. Kendi dinlerini rahat bir şekilde yaşamışlardır. *Hz. Peygamber* zamanında yapılan *cizye* anlaşmalarında sabit bir fiyat belirlenmemiştir. *Hulefa-i Raşidin* zamanında ve diğer gelen zamanlarda da Zimmîler Müslüman halkla birlikte yaşamaya devam etti. Müslümanlarla zimmileri birbirinden ayıran şey sadece giyim ve kuşamlarıydı.

Bunun nedeni ise Müslüman ve zimmîlerin görünüşlerinin birbirlerinden farklı olması içindir. Zimmîlerin yaptıkları binalar, Müslümanlarınkinden yüksek olmaması gerekir. Mabetlerinde yaptıkları dini ayinler müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmalıdırlar⁹²

⁹¹ Abdullah Demir, a.ge. s.1234.

⁹² Musa Baytok https://www.academia.edu/40755743/Osmanlıda_Zimmi_Hukuk. E.t: 30.03.2023; Ayrıca detaya bak: 8 Ali Güler,Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar , Çetin Veb- Ofset,2. Baskı Ankara 20 07, sn. 6; İlber Ortaylı, “Millet Sistemi” İslam Ansiklopedisi, Ankara 2005, c. 30 s.66

Aile Hukuku Açısından Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hıristiyan kadın)

Zimmîler aileleri kendi hukukî hükümleri tabidirler. Evlilik akdi, bu akdin feshedilmesi, drahoma, çeyiz, mehir, nafaka gibi ailevî konular Osmanlı Devleti'nde dinî işlerden sayılmış ve din adamları, aldıkları beratlarla kendi dinî kurallarına göre uygulamışlardır Osmanlı Devleti, özel hukukta zimmîlere baskı uygulamasını kendi dinlerinde serbet bırakmıştır. Cemaatleri kendi dinî kurumları ile ilgili düzenlemeler yetkili olmakla birlikte, bu durum islamî devlet kurumlarının zimmîlerin evlilikleri ile tamamen ilgili idari açıdan yetkisizlik anlamı taşımamaktadır. Zimmîler istedikleri zaman bu bölümleri Müslüman makamlarının güvenliğinde de gerçeğeştirebilirlerdi..⁹³

İki zimmî arasındaki evlenme ve boşanma ile ilgili olarak hemen hemen bütün belgelerde şu kayıtlar mevcuttur; “bir zimmîye erinden kaçarsa veya bir zimmî avrat almalu ve boşamalu olsa, rahibi mezburdan başkası almak ve karuşmaya” Gayrimüslimlerin “şahsî halleri” ile ilgili davalar, bu arada aile hukukları ile ilgili davalar,“ Cemaat mahkemeleri tarafından yürütülüyordu. Cemaat mahkemeleri bu konuda “kazaî” yetkileri kullanıyordu gayrimüslimler eğer isterlerse davalar kadı huzurunda da gerçekleşebilirdi. Müslüman erkekle zimmî kadın evlenebilir. Fakat zimmî kadından doğan çocuklar Müslüman olarak yetişirler. Müslüman bir erkek zimmî kadınla evlenirse Müslümanların iznine gerek duyulmazdı. Fekat, Müslüman kadınlar gayrimüslim erkeklerle evlenemezlerdi. İki zimmî karı koca arasındaki evlilik ve boşanma davalarına patrikhanelerde oluşan heyetler tarafından bakılır, davaları görüşülür ve buna kimse karışmazdı.⁹⁴

Soru: Müslüman olmayan zimmi bir kadının Müslüman olan kocası ölür, kaybolur veya yıterse zimmî kadın ölen kocasından mihrini alır mı? Veya miras yoluyla da olsa bir şey alır mı? Sorusuna Cevaben; hemen mehirini alır. Miras yoluna gerek yoktur’ hükmünü verir.

Kitap ehlinden Nasara taifesinin batıl ayinlerinde kıyılan nikâh esnasında mehr-i mueccel üzerinde anlaşılmamış ise mehr-i müeccel olmamış olsa dahi onlardan; vefat eden Müslüman erkeğin karısı, kilisede kıyılan nikâh esnasında mehri müeccel nikâh kararını ispat etmeye gücü yetmezse, ehli kitap eşe yemin ettirmek suretiyle mehr-i misil takdir edilebilir mi? Sorusuna eğer kendi inançlarında öyle bir hüküm yoksa mehr-i misil alamaz cevabını verir. Burada hıristiyan hukunu göz önünde bulundurarak bu şekilde bir karar vermiştir. Yine Müslüman erkeğin eşi kâfire olsa;

⁹³ T.Tankut Soykan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüs Limler”, Ütopya Yayınevi, İstanbul 2000, s. 109

⁹⁴ Ahmet Akgündüz, Pax Ottoman Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 65-66.

erkek küfür sözü sarfederek dinden çıksa, sonra tekrar iman etse kafif olan eşine nikâh kıymaklazım mıdır? Sorusuna ise evet nikâh lazımdır, diyerek nikâhın önemine dikkat çeker.

Soru: Zimmi iken Müslüman olan bir erkek, başka bir memlekette uzak bir yerde kocası olan zimmi kadını yedi yıl görmeden ayrı kalmışsa ve o kadın da başkasıyla evlenmemiş ise onca sene sonra evine dönen koca, bu zimmi kadın benim önceden nikâhlımdı diyerek o kadınla zevciyet muamlesi yani karı-koca olmaları mümkün müdür? Caiz midir? Bu müşkil soruyu da, eğer müslüman olan zimmi erkek o zimmi kadını boşamamış ise karı-koca eş olabilirler. Şeklinde cevaplandırır. Eğer önceden Müslüman olan zimmi erkek karısını boşamış olsaydı nikâh gerekirdi. Burada bu soruyu akla getiren husus yedi yıllık ayrılıktan sonra ortaya çıkan son durumdu.

Soru: Yahudi dininden olan erkek, Müslümanlar gibi karısını talak vererek boşamış ise kendisine talak verilen kadın Yahudi kocasından nafaka talebinde bulunabilir mi?

Cevab: Zimmet ehlinde iddet olmaz. İddet olmayınca da nafaka olmaz, der Ebussuud. Burada dikkati çeken husus iddet müddetidir. İslam da İddet müddeti Kur'an ve hadislere göre belirlenmiştir. Zimmi kadın için iddet olmadığı ve kendisini sınırlayan bir müddet olmayınca kadın hemen gidip bir başkasıyla nikâhlanabilir.

Benzer bir soru da şöyle gelmektedir. Müslüman erkek, zimmi olan nikâhlı eşinin hamile kalmasından sonra erkek ölürse Zimmi kadının başka bir zimmi erkekle nikâhlanması caiz olur mu? Burada verilen cevap; Zimmi kadın iddet süresini tamamladıktan sonra zimmi erkekle nikâhlanabilir. Ancak nikâhlanmak istediği kişi zimmi ise iddete gerek yoktur. Başlangıçtaki iddet şartı ölen kocasının Müslüman olmasından dolayıdır. Hamilelik söz konusu olmasaydı, iddet beklemeden başka bir zimmi ile de evlenebilirdi.

Soru: Kadıların verdikleri beratlarında “*Hristiyanların nikâhlarına müdahil olmayasınız.*” şeklinde kayıtlı iken; Zimmi bir kadınla nikâhlı olan müslüman erkek; zimmi bir erkekle zimmi olan kadın aralarında nikâh yaparlarsa sonradan bu iki kocadan birisi öldüğü takdirde diğer koca varis olabilir mi? Sorusuna da terazileri yani dini inançları farklı olduğu için varis olamaz. Cevabını vermektedir.

E'n-Nikahü'l-Fasid (Fasid Nikâh)

Nikâh-ı Fâsid: Sıhhat şartlarını taşımayan nikâh. Şahitsiz aktedilen nikâh gibi.

Fâsid Evlilik: Fık. Rükünleri ve nikâh şartları tamam olup sıhhat şartlarında eksiklik bulunan evlilik fâsid evliliğdir. Şahitlerin bulunmaması, iddet süresi içerisinde evlenmek fâsid evliliğe iki örnektir. Fâsid evlilik de geçersiz bir evliliğdir. Ancak bâtil evliliğe göre daha hafif bir geçersizlik söz konusudur. Taraflar daha sonra şartlarına uygun şekilde bu evliliği sahih olarak yapabilir. Fâsid evlilik geçersiz bir evlilik olduğu için hukuki sonuç doğurmaz. Tarafların derhal ayrılması gerekir. Ancak zifaf gerçekleşmişse zina cezası verilmez, kadına mehir verilmesi gerekir, nesep sabit olur, kadın talak iddeti bekler ve sıhrî hısımlık doğar.⁹⁵

Nazar Hakkında ve Muhtelif konular

Soru: Bir kasabada ikamet eden, baktığı herşeye nazarı değen bir adam çevresine ciddi zarar vermektedir. Bir nesneye “ Ne kadar güzel” dese o şey hemen helak oluyor, gürül gürül akan bir pınara “ne kadar güv ve güzel suyu var” dese suyun kaynağı hemen kuruyor. Nalband dükkânın önünde duran iki öküze nazar edip “ne güzel hayvanlar” dediğinde anında hayvanlardan biri oracıkta helak olurken, eve gelen öbür hayvan da gelir eve gelir gelmez ölüyor. Sabun üreticisinin sabun küpüne nazar edince de nazar ettiğı küp paramparça oluyor. Sabuncunun 40 altın lira zarar etmesine sebep oluyor. Bunun gibi daha neler neler... nazardan etkilenen nice maddeler bu nazar yüzünden kasaba ehli ciddi zarar görmektedir. Bu durumda bu adama ne lazım gelir?

Cevab: Hakk Teâla hazretlerine tevekkül ve tazarru’ ile niyaz edip bu adamın şerrinden Allaha istiaze edip sığınıp, daima münacaat üzerine olmak lazımdır. Umulur ki Hakk sübhanehu Teâla ehl-i İslamı o herifin şerrinden korur.

Soru: Yalanıyla meşhur bir münecim (astrolog) Kur’ân-ı azim ayetlerinden yazarak vefkler (tesirli dualar) edip, para karşılığında, cenabetten ve necasetten sakınmayan kadınlara, oğlan çocuklarına yaptığı bu işlem dolayısı ile ne gerekir?

Cevab: Eğer sihir büyü yapan biriye katl olunur, öyle biri değilse herkes içinde azarlanır ikaz edilir ve hapse atılır. Ebussuud. Yine aynı münecim her türlü ikazlara rağmen aynı şeyi tekrar

⁹⁵ Demir, Hukuki Terimler Sözlüğü ilgili madde.

yapmaya devam ederse hatta namahrem kadınları evine getirip, onları topluyorsa ne lazım gelir. Cevap: ciddi şekilde tedip edilip hapse atılır. Ebussuud.

Soru: Halka vaaz eden bir vaiz; vaazında “Kahve içmek helaldir Mekke’de ve Medine’de içerler ben dahi içerim” dese bu vaize ne gerekir. Cevap: Kürsüden döve döve indirilip, vaizlik ehliyeti alınıp, görevinden azledilmelidir. Ebussuud

Soru: Bir Müslüman köpeğine “arap” adı koyup o lafızla köpeğini çağırorsa onun dinine, müslümanlığına dinen bir zarar var mıdır? Cevap: Tevbe ve istiğfar etmeli ve bir daha söylemez ise taarruz olunmaz. Ebussuud.

Soru: Bir adamın her zaman âdeti, sürekli din âlimlerini ve şeriat erbabını ta’n edip kötüleyip; “Kadınların yani hâkimlerin yedikleri içtikleri haramdır. Müderrislerin yani profösörlerin dahi şüpheden hali değildir. Bunların ettiklerini cahil etmez. Nerde bir fesadlık varsa ilim tahsil eden talebe tayfasından ortaya çıkar, cahiller ise onlardan artık daha çok sakınırlar.” Diyerek âlimlerin ayıplarını araştırıp daima tecssüste bulunup devamlı olarak onlara buğz ve düşmanlık eden, onları kötülemekten bıkmayan bir adam; onun yüzünden halk arasında nefret uyandırarak fitneye sebep olan kişiye ne lazım olur?

Cevap: Eğer din âlimlerine ilimleri için buğz ve düşmanlık besliyorsa ve söylediği dedikodulardan dolayı küfür yani dinden çıkmış olur. Eğer amacı onların amelleri dolayısı ile ise bir şey gerekmez. O âlimlerin içlerinde günahsız olanlara iftira etmemek şartıyla olursa caiz olabilir. Ebussuud

Soru: Bir kişi “adam danışmend⁹⁶ taifesine yani medrese öğrencilerine itimad mı eder, hay bunlara itikad edeni.. Ben asla onlara inanmam” dese sonra kasdım, muradım “İlimlerinden gayri hallerine güvenmem” demekti diyerek söylediklerini tevil etse dinen bu kişiye ne lazım olur? Cevap: Ta’zir e müstehak olur.

---

⁹⁶ **Danışmend:** Medreselerde oda sahibi olan talebelerdir. Bunlardan imtihanında başarılı olanlar mülazım ismini alır ve kazasker ruznamçelerine adlarını kaydettirirlerdi (demir, a.g.e, s.231)

Kur'anla Tefeül

Soru: Bir adam “Ben Kur’an falına inanmam, Peygamber (s.a.s) böyle bir şey yapmış değildir.” Derse dinen bu kişiye gerekir. Cevap: Bir şey gerekmez. Kur’anı azim tefeül eden kimselerin dünyevi taleplerinin hâsıl olması veya olmaması için nazil olmamıştır. Asıl Onun açıkladığı emirlere inanmaktır. Onun emirlerini inkâr eden kâfir olur.

Soru: Bir adam hasta olanlara kitap açıp bazı nüsha yazıp, bazısını içirip, bazısını yakması diğer bazısını hastaya taşıması için verse bu adama inanıp alanlara bir şey lazım olur mu? Cevap: Yaktığı nesne de ayet-i kerime varsa ta’zir lazımdır. Çünkü ayet yazılı sayfa suda mürekkebi giderilerek temiz bir yere gömülecek veya denize atılacaktır.

Soru: Mevlit okumak bidat-ı hasene midir? Cevap: Hasenedir.

Soru: Bir adam odasında yüksek sesle mevlit okusa oda arkadaşı onunla alay ederek gülse ne lazım gelir? Cevap: Bir şey lazım gelmez. Acemi bir şarkıcının şarkısını alaya almaktan öte bir şey değildir.

Soru: Bir kişi gece vakti evinde Kur’an-ı azim ezberlemek için dersini açıktan okurken komşusu ona “Ne vızır vızır edersin bizi uyutmazsın” o kişi komşusuna “Bre kelb” diyen komşuya ne lazım gelir? Cevap: Ta’zir lazımdır küfür değildir hafızlık çalışan kimsenin sesini hafife almaz. Kur’an-ı azimi tahkir değildir. Ebussuud.

Ayet’ül Kürsî’nin Havassı ve Manevi Şifalandırma

Bu kısımda ebussuud Efendiye sorulan ve merak edilen başkaca dini konularda verdiği cevapları soru cevap şeklinde günümüz Türkçesine aktararak daha anlaşılır hâle getirmeye çalıştık. Bu fetvaların içeriklerinden devrinin sosyal hayatına bakan yönlerine de ışık tutan ögelere dikkat çekmek isteriz. Havass-ı Ayete’l-Kürsi ve Ku’ran okuma ile ilgili sorular ve verdiği cevaplar aşağıda geldiği şekildedir.

Soru: Benzersiz bir mana ve yorumları içeren surenin sonunda; sahih hadislerde rivayet olunan ve her bir surenin evvelinde bulunan “me qarae” ibaresinden kastedilen mana; Mushafı eline alarak her sureyi okumaya niyet edip muradı için okumak mı; yoksa kıraata niyet etmeden kâmil

bir temizlenmekten sonra (guslederek) o sure metnini yazarken gerçekleşen okuma muradımız için yeter mi? Bu konuda oldukça şüphesi olan var.

Cevap: Her iki şekilde yeterlidir. Kat kat ve tekrar tekrar okunan surede şer'i hükümler, ahkâm ayetleri ve sair ahlakî kaideler ve dinlerle alakalı olan işleri emirleri sağlam bir itikat üzere kabul ve iman etmek şartıyla olur. Bu mülâhaza ile yapılan kitabet yazma işi fazlasıyla faziletlidir, bifazlihi teala.

Soru: Gusül abdesti alması farz olan kişi, boy abdesti almadan ayetel kürsi ve bazı quran ayetlerini okusa ne lazım olur? **Cevab:** Tazir-i şedid⁹⁷ lazımdır. Ebussuud.

Soru: Hangi ihtiyaç için olursa olsun ardı ardına (farklı surelerde geçen ayetleri) bazı ayetleri okumak caiz midir? **Cevap:** Caizdir. Ahmed.

Soru: Kuranikerim'de bazı ayetleri yazıp mumlanıp küçük çocukların başına veya boynuna veyahut da beşiğine bağlamak dinen caiz midir? **Cevap:** Caiz değildir. Ahmed

Soru: Ayeti kerimelerden bazılarını yazıp yedi kat mumlu muşamba içinde başında abdestli abdestsiz taşısa caiz olur mu? **Cevap:** Bazı meşayih caiz demişlerdir. Ebussuud

Soru: Bir kişinin ayağında arız olan bir nesnenin def'i için bir başkası Kur'an okuyup marazın üzerine okursa her hangi bir beis olur mu? **Cevap:** Uzağından olursa bir sakınca yoktur.

Soru: Yürürken yatarken Kur'an okumak dinen caiz midir? **Cevap:** Caizdir. Ahmed.

Soru: Yürürken Kur'anı Azim'den bir ayet ve ya sure okumak caiz olur mu? **Cevap:** Atla gidiyorsa olur. Yaya gidiyorsa uygun olmaz. Ama temiz pak ortamlarda vakar ve teenni içinde yürürse adabına uygun bir şekilde okursa ne âlâ. Ebussuud.

Soru: Yayan giderken Fatiha suresini veya başka ayeti kerimeden bir kısım okumak caiz olur mu? **Cevap:** Kalp huzuru ile okunur akla hayale menfi bir duygu düşünce karıştırmaz, okuduğu sure ve ayete odaklanarak okursa, yürürken okumada bir beis yoktur. Ebussuud

Soru: Beş vakit namazın sonunda ayeti kerimeden ve esmadan evradı olan bir kişinin ayaküstü giderken onları okuması caiz olur mu? **Cevap:** Gayet vakarlı ve ta'zim ile yürüyüp temiz, pâk yerlerde okursa herhangi bir beis yoktur. Ebussuud.

Soru: Cenabet iken kasden Kur'an okusa dinen ne lazım gelir. **Cevap:** Günahkâr olur. Tevbe istiğfar etmesi gerekir. Ahmed

---

⁹⁷ **Ta'zir:** Men, red, icbar, tahkir, te'dib, hak üzere tutmak anlamlarına geldiği gibi tasarruf, iane, takviye, tevkir ve ta'zim mânâlarını da ifade eder. Had ve kısas suçları dışında devlet tarafından düzenlenen suç ve cezalar.. **Ta'zir-î Şedid:** Şiddetle cezalandırmak. Ta'zirin şiddetlisi

Soru: Kur'an-ı azimden bazı sureyi ya ayet-i kerimeyi cenabet halinde iken dua niyetine okumak şer'an caiz midir? **Cevap:** Caiz değildir. Ancak şükür maksadıyla "Elhamdü lillah" demek veya teberrüken "Bismillah" demesi caizdir. Ahmed.

Soru: Bir kişiyi yanında veya beraberinde Mushaf-ı şerif varken namaz kılsa bu yüzden o kişi günahkâr olur mu? **Cevap:** Bir şey gerekmez. Ahmed

Soru: Kapalı bir sandık içinde Mushaf-ı şerif varken kişi arkasını- kasıt olmadan- verip otursa veya o tarafa ayağını uzatsa dinen ne gerekir. **Cevap:** Herhangi bir şey gerekmez. Ama saygı ve edepte kusur etmemeli. Ahmed

Soru: Bir kişi hata ile kelam-ı kadimi yanlış yazsa günahkâr olur mu? **Cevap:** Yazarken titizlik göstermeli. Bu mivalde başka bir soru ve cevabı şöyle: Soru: Bazı Mushaf-ı Şerif Hadis kitapları yıpranmış ve okunamaz hale geldiğin de onları yakmak caiz midir? **Cevap:** Caiz değildir. Ayakla basılmayan bir yere gömülmeli veya temiz su ile yazıları sildirmek suretiyle gerisini denize atmak gerekir. Ebussuud

Tecvid Uygulamaları Üzerine

Sual: Tecvid ilmi ni bilmek farz mıdır? **Cevap:** Farzdır. Bir kimse harflerin telaffuzu ve çıkış yerlerini bilmezse ne namaz sahihdir ne de okuma.

Sual: Tecvid ilmini bilmeyip de harflerin mahreçlerine güç yetiremeyen bir imam ile kılınan namazların kazası gerekir mi? **Cevap:** Lahn-ı celi⁹⁸ var ise kazası gerekir. Ebussuud.

Soru: Bir kimse namazında İhlas Suresi'nde "samed"i sin ile "samed" şeklinde okusa namazı bozulur mu? **Cevap:** Kasden öyle okursa bozulur. Ebussuud.

Soru: "Kırk gün mikdarı namaz kılmayan bir Müslüman kişi kâfirden kötüdür" diyen birine şer'an ne lazım olur? **Cevap:** Bir ey lazım olmaz.

---

⁹⁸ Lahn-ı Celi: Tec. Kur'an okurken açık hata yapmaktır. Bu çeşit hatayı tecvid ilmini bilen de bilmeyen de anlar. Çünkü lahn-ı celi, harflerin sıfat-ı lazimesinde meydana gelir. Bu hata harflerin aslını değiştirip, onları başka bir harf haline getirmektir. Bunun birkaç şekli vardır. 1-Kur'an okurken hemze harfini ayn veya he harfi gibi okumak, tı harfini te veya dal gibi okumak, kaf harfini kef gibi okumak, sad harfini sin gibi okumak. 2-Üzerinde vakıf yapılan kelimenin son harfine, fazladan bir haf ilave eder gibi okumak ya da kalkale harfinde aşırı vurgulama sebebiyle hemze varmış gibi okumak. 3-Med harflerini hiç göstermeyip, medd-i tabiileri yok etmek, başta, ortada ve sonda bulunan her hangi bir harfin hareketsini diğer bir hareke ile değiştirmek, sükûnun yerini değiştirmek gibi hatalar mana bozulsun ya da bozulmasın açık hata=lahn-ı celidir. Bu guruba giren bütün hatalar, kıraat inamlarının hepsine göre haram olan hatalardır. Tecvid ilminin bu bölümünü öğrenmeyip de Kur'an-ı kerimi hatalı okuyan kimseler Allah'ın azab ve itabına uğrarlar. Tecvid ilminin bu hatalardan korunacak kadar öğrenmek farz-ı ayndır.

Soru: Namazı bozan teganni nedir ve ne yapılırsa teganni olur? **Cevap:** Sesini gırtlğından uzaklaştırması veya yakınlaştırması, gereksiz yere indirip çıkarması türlü türlü sesleri tasvir etmek suretiyle okumasıdır. Ebussuud.

Soru: Kur'an-ı Azimi namaz içinde teganni⁹⁹ ile okuyan imam bir kişinin kıldırđı namazı sahih olur mu? **Cevap:** Amel-i kesir¹⁰⁰ sayılacak kadar teganni eder ise yahut üç harf-i fazla olursa namaz bozulur. Ebussuud.

Soru: Bir adam namazın rükünlerini bilmese, din nedir, iman nedir bilmese sağlam doğru bir Müslüman olur mu? **Cevap:** Olmaz.

Soru: İmam olan bir kişi ""sin"i "sad" ve "hemze"yi "ayn" şeklinde telaffuz etse bu zatın imameti caiz olur mu? **Cevap:** O şahsın kıldırđı namaz olmaz. O namazı iade etmek, yeniden eda etmek lazımdır. Ebussuud.

Soru: İmam olan kişi namazda "vema edrake mahiye" yerine "mahiyet" okusa "ta" ile salatı fasid olur mu? **Cevap:** Olur. Ebussuud.

Soru: İmam olan bir kişi kıraat sırasında meddi kasır (uzatılması gereken yerde kısaltması), ihfa'yı İzhar gibi okuması, hafif okunması gereken yerde şeddeli okuması, "se" harfi ile "sin", 'i ve "dad" ile "zi"yi ve "zel" ile "ze"yi tefrik etmeden okuması durumunda o kişinin imameti caiz olur mu? **Cevap:** Olmaz. Onun kıldırđı namaz iade olunur.

Soru: Namazda kıraatin gizli veya sessiz okunacak yerde, okuduğunun bazısını veya çoğunu iki yanındaki kimseler işitseler kıraat cehri midir yani açıktan okunmuş olur mu? **Cevap:** Gizli okumuş sayılır. Ancak kendi ve çok yakınındaki birinin duyabileceğı kadar okuyacaktır.

Soru: Bir şehirde, "Kıraat-ı seb'a" ile kur'an okuyacak bir kimsenin olması farz-ı kifaye olarak yeterli midir? **Cevap:** Kifayet eder.

Soru: Kur'an-ı azimi dinlemek farz mıdır veya vacip midir? **Cevap:** Mümin her hangisinin mucebi ile amel etmek dilerse gökçektir (güzeldir). Ebussuud.

Soru: Bir kişiye "namaz kıl ve Kur'anı oku deseler, o da kılmayacağım ve okumayacağım dese ne lazım olur? **Cevap:** Ta'zir olunur. Ahmed.

Kutsalı Temsil edeni veya Kutsal olanı Alaya Alma

⁹⁹ **Teganni:** Şarkı söylemek ve şarkı söyler gibi, kıraat sırasında okuduğı ayeti gereksiz yere uzatma veya kısaltma veya sesini yayma.

¹⁰⁰ **Amel-i Kesir:** Namaz kılariken namazın huzurunu bozacak kadar yapılan gereksiz hareketler.

Soru: Birkaç kişi bir yerde toplanıp alay etmek maksadıyla içlerinden birini Kadı rolüne koyup birini de mahkûm yerine koyup boğazına urgan geçirseler bu heriflere ne lazım gelir. **Cevap:** Cümlesi, topu kâfir olmuşlardır. Ebussuud. Yani o kişiler Müslüman idi iseler imanlarını yenilemeleri gerekir. Bu arada küfür dolayısı ile eşleri boş olur. Çünkü Allah'ın hükümleriyle karar veren makamın temsil ettiği şahsı manevisi ile alay edilmesi caiz değildir. Kutsal olan değerler islami şairler saygıyı hak eder.

Soru: Bir adam ilim ehlini küçümseyerek, onları hafife alarak “danişmendçik”¹⁰¹ dese dinen ne lazım gelir? **Cevap:** İman tazelemek gerekir. Ayrıca o şekilde alay eden, dalga geçen kişiye de ta'zir gerektir. Ebussuud. Burada ilme ve ilim tahsil edene saygı duyulması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda; Bir “adam danişmend taifesine itikat mı edilir, hele ben bunlara itikad etmezim” dese ne lazım gelir? **Cevap:** Tecdid-i iman gerektir. Ahmed.

Soru: Zeyd, “Her ne fesat çıkar ise danişmentlerden çıkar” dese ne lazım olur? **Cevap:** Apaçık bir uyarı ve tecdid-i iman gerektir. Ahmed. Ta'zire müstehak olur. Ahmed. Acaba bu kararları günümüze uyarlamış olsak karşımıza nasıl bir manzara çıkar.

Soru: Bir adam ilim tahsil eden bir kimseye “Lanet sana da ilmine de” dese naib¹⁰² lanet eden kişinin küfrüne hükmetse ve hükümden sonra da eşini ayırma kadı da bu hükmü onaylamazsa hangi karar caizdir? **Cevap:** Kendisine lanet edilen kişinin tahsil ettiği ilim dini ilimlerden ise önceki hüküm geçerlidir. Dini olmayan bir bilim ise ikicisi geçerlidir.

Bazı Kaynak Kitaplar Hakkında

Soru: Kitaplarını düzenlemek isteyen bir adam sırasıyla nasıl bir düzenleme yapması gerekir.

Cevap: Lügat ve Nahiv tek bir ilimdir. Bazısı bazısının üstüne konabilir. Bu ikisini üstüne Kelam kitapları, onun üstüne de Tarih, ve sırayla mevize ve dua kitapları, onların üstüne Siyer, onların üstüne yani en üste Tefsir kitapları konur. Haniye.

---

¹⁰¹ **danişmend:** Medreselerde oda sahibi olan talebelerdir. Bunlardan imtihanında başarılı olanlar mülazım ismini alır ve kazasker ruznamçelerine adlarını kaydettirirlerdi.

¹⁰² **Naib:** Vekil. Fık. Kadıya yargılama ve diğer işlerde yardımcı olan ve kadı tarafından tayin edilen mahkeme görevlisi. Çoğunlukla yargı çevresi geniş olan kadılar, kazalarına bağlı nahiyelere naib atamışlardır. İş yükü fazla olan kadılar ise buldukları mahkemede bazı ikinci dereceden işleri görevlendirdikleri naiblere yaptırmaktadır. Mesela, İstanbul'da merkez, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları iş yoğunlukları sebebiyle davalara bizzat bakmazlar, vekil olarak atadıkları 902 N bab naibleri yargılama yapardı. Bu şekilde kadıya yardım edenlere bab naibi ve ayak naibi ismi verilirdi.

Soru: Fetava-yı Bezzaziye ve Camiu'l-Füsuleyn ve Dürer u Gurer sahiplerinin sözlerine itimad olunur mu ve onların sözlerine anlattıklarına güvenip onlarla amel etmek caiz olur mu? Cevab: Sairmuteber kitaplarda geçen meselelere muhalif bir durum yoksa sorun olmayacaktır. Ebussuud.

Soru: Ebu Zeyd Debbusi'nin kitaplarında zikir ettiği meseleler ile amel etmek sahih midir? Cevab: Sahihdir. Ebussuud.

Soru: Bir kişi “Muhit ve Bezzaziye ve Camiu'l-Füsuleyn sahipleri tabakası ednadır” diye yemin eden kimseye hıns lazım olur mu? Cevab: Sahib-i Muhit'ten muradı Radyüddin Serahsi ise olur. Ebussuud.

Soru: Mecmau'l-Bahreyn Feriştahoğlu Şerhi'ne itibar edebilir miyiz? Cevab: İyidir.

Soru: Münyetü'l-Müfti adlı kitapta Şemsü'l-eimme dedi “namazı terk eden tevbe edene kadar cenaze gibi taşınır şehirde dolaştırılır ve yüzüne kara çalınır” diye anlatılan nakil sahih midir? Cevab: Namazı terk ile bilinen bir kişi ta'zir çeşitlerinden biri ile ıslahı mümkün olmayan kimseleri hâkimin bu kitapta anlatılan şekliyle cezalandırması caizdir. Ebussuud.

Soru: “Fıkıh okumak nesne değildir” nesne bildirmez ma'kulat lazımdır” diyerek fıkıhı hafife alan kişiye şer'an ne lazım olur? Cevab: Bahse konu söz fıkıh ilmini hafife almak için söylemiş ise bu söz küfürdür. “Ma'kulat okumayınca meleke-i ilmiye hâsıl olmaz” demek ise ki öyledir. Birşey lazım gelmez.¹⁰³

Soru: Çok eski zamanlardan kalan bir türbe içinde Kur'an-ı azim okunan yerden başka bir yerinde yeme ve içme gelenek haline gelmişse bu uygulama şer'an caiz olur mu? Cevab: Türbenin içinde değil de başka bir yerde yemek daha evladır. Ebussuud.

Soru: Bir kişi “senin mushafını sattım parasını aldım!” dese” hediye ile tabir eylemese ne lazım gelir? Cevab: Nesne lazım gelmez. Ahmed. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Mushaflar için “aldım sattım” gibi ticari sözler caiz değildir. O ancak hediye edilir veya alınır. Bu gelenek islam dünyasında asırlardır devam etmektedir.

El-Kenise (Kilise) Hukuku

---

¹⁰³ *Mâkûlât* (ayn): Akıl alanına giren, akla uygun olan, akilla ilgili bulunan, aklın idrak ettikleri. *Ma'kûlat*: Akla uygun, mantıklı şeyler.

Osmanlı Devlet-i Aliyesi çok uluslu bir devlettir. Tebaları arasında ehli kitap hıristiyanlar da vardı. Onlar dinlerini özgürce yaşarlardı. İnançlarından dolayı kınanmazdı. Yargılamalar kendi kutsal kitaplarına göre yapılırdı. İsteyenler islam hukukuna göre de yargılanabilirdi. Dolayısı ile ülkenin değişik yerlerin de kiliseler vardı. Bu kiliselerin kendi içinde idaresi din adamları na aitti. Ancak devlet ile olan ilişkilerinde fetvalara konu olan hususlar da yok değildi. Ebussud efendi'nin kiliselerle ilgili verdiği fetvalarına Dinler tarihi açısından da bir göz atma lüzumu hâsıl oldu.

Soru: Merhum Sultan Muhammed Han aleyhi'r-rahmetü ve'l-ğüfran hazretleri İstanbul merkezini etrafındaki köyleri zorla mı feth etmişlerdir? Cevap: Bilinen savaş yoluyla feth edildiğidir. Amma kadim kiliseler olduğu üzere bırakılmıştır. Barış yoluyla fetih gerçekleşmiş olan yerler de vardır. 1549 tarihinde bu husus gözden geçirilmiş 117 yaşında bir kimse ve 130 yaşında başka bir kimse bulunmuş “Yahudi ve Nasara el altından Sultan Muhammed ile ittifak edip Bizans tekfurlarına yardım etmeyeceklerine dair anlaşmışlar. Bu anlaşmaya göre Sultan Muhammed de onları korumuş ve buldukları hâl üzere feth olundu” denerek müfettiş huzurunda tanıklık edip bu şahitlik ile yapılan anlaşma neticesinde kadim kiliseler olduğu gibi bırakılmıştır. Ebussud

Soru: Önceden yapılmış olan eski bir kilise yıkıldığında Müslümanlar, Nasaraya “Bahse konu kilise sonradan yapılmış bir kilise idi, siz onun kadim bir yapı olduğunu ispat edin” deme hakkı var mıdır? Cevap: Kilisenin sonradan yapıldığını iddia eden ispatlamak zorundadır. Şehir sulh yoluyla feth olunduğu günden beri ibadette kullanıla gelmiş ise Hudusun kendiler ispat etmek gerekdir şehir sulhla feth olunmuş olup hin-i fetihden beri isti'mal olunagelmış ise dokunulmaz. Ebussuud.

Soru: Bir şehir yandığında Nasaranın bir kilisesi de yangında yanıp daha sonra tamir etmek istediklerinde; Müslümanlar yanan bu kilisenin önceden beri faal olup olmadığı konusu adil şahitlerle ispat edilirse tamirine engel olabilirler mi?

Cevap: Eğer açık ve adil delillerle önceden kilise olmadığını ispat ederlerse tamire engel Olurlar. Ancak yanmadan önceki durum belirtilmeli ve göz önünde bulundurulmalıdır. Bahsi geçen kilisenin sonradan yapıldığına dair bazı Müslümanların dava etmesi, bazıların da sonradan bina edildiğine tanıklık etseler yeterli midir? Cevap: Tamam yeterlidir.

Soru: Bu durumda kilisenin kadim kilise olduğuna dair açıklama var ise hangisine itibar edilir? Cevap: Kadim açıklamaya uyulur. Çünkü şehir barış yoluyla feth edilmiştir.

Soru: Bahse konu olan kilisenin tamirine yardım eden Müslümanlara ne lazım gelir? **Cevab:** Eğer kilisenin önceden yapıldığı kanaatine sahipse birşey gerekmez. Sonradan bina edildiği kanaatinde olan Müslüman yardım etmişse ona tazir-i şedid lazımdır.

Soru: Savaş yoluyla fetholunan bir şehirde Müslümanların mahallesinin ortasında bir kilise olsa bahse konu kiliseyi yıktırıp yerine mescid yaptırabilirler mi? **Cevab:** savaş yoluyla feth olunduğu sabit ise sultanın izni ile yapılabilir. Ebussuud.

Soru: Bir kilisenin yapımının bazı kimselerce önceden olduğunu, bazılarının da sonradan olduğuna şahitlik etseler hangi görüşe evladır? **Cevab:** Kilisenin sonradan yapıldığını şahadet edenlerin görüşü evladır. Ebussuud.

Soru: Bir sultan askeriyle çıkıp bir hisar üzerine varıp, kaleyi birkaç ay kuşatma altında tutarak hisarın içinde olan Nasara teslim olmak zorunda kalınca eman dileyip muztar olduklarında, eman dileyip hisar içinde olan eşyalarımızı alıp hisarı size teslim edelim dediklerinde sultan dahi onlara eman ve izin verip; eşyalarını alıp çıkıp hisarı teslim ettiklerinden sonra; sultan hisarın içinde kalan Nasara'ya "Durmak isteyen dursun gitmek isteyen gitsin" dedikten bazıları çıkıp gidip, bazıları da hisarda kalmayı tercih edenlerin üzerlerine cizye vaz' olunduktan sonra, hisarın içinde ayinleri üzere ibadet etmek için kiliseler tayin olunmuş olsa bu surette hisar sulh ile feth olunmuş hükmünde olup zimmet hak talebinde bulunan Nasara, hisardaki kiliselerinde ayinleri üzere ibadet etmeleri dinen caiz olur mu? **Cevab:** Hisar sulh yoluyla teslim alındığı için ibadet ve ayinlerini yapabilirler. Ebussuud. Bu surette mezkûr zimmîler hisardan çıkıp taşrada yeni evler bina ettiklerinden sonra kadim tarihlerden kalan kiliselerde sultanın izni ile namaz kılınması caiz olur mu? **Cevab:** Namaz kılınması caiz olur. Kilise ise olduğu gibi boş kalacak. Yani kiliseye müdahale edilmez. Ebussuud.

Soru: Yukarda bahsi geçen zimmîler hisarı (kale veya şato)terkettikten sonra başka bir yerde tekrar kilise yapmak isteseler yapabilirler mi? **Cevab:** Hayır yapamazlar. Ebussuud.

Soru: Fetih sırasında bir kilise Müslümanların malı olduktan sonra, Nasara orayı satın alarak geri alsın kiliseyi kullanmaya izin verilir mi? **Cevap:** Böyle birşeyin olması mümkün değildir. Ebussuud. Yine benzer bir şekilde fetih öncesinde zikri geçen kilisenin havlusuna İslam askeri konup o kilisede cemaat olup namaz kılındığı adil şahitlerce sabit olup, fakat sultanın o kilisenin mescid olmasını tayin ettiğine dair şahitlik eden yoksa şer'an o kilisenin mescid olmasına hükm olunur mu? **Cevab:** Olunmaz fakat nasara orayı kilise olarak kullanması mümkün değildir. Orası

bir vakıf olup kilise ve çevresi Müslimin tasarrufuna girdikten sonra zimmîye satmak ihtimali yoktur. Ebussuud.

Mesele: Yukarda geçtiği üzere vakıf mütevellî heyeti vakfın tasarrufuna geçen mezkur kiliseyi daha sonraları tekrar kilise yaparlar endiesiyle binayı yıkıp vakfın mühimmatına harcayabilir mi?

Cevab: Olur. Harcayabilir. Ebussuud.

Soru: Bir kilise cikan bir yangında yanmış ise, nasara tekrar başka bir yerede yeni bir kilise inşa edip 37 yıl sonra önceki yanan kilisenin yeri hala boş ise sonradan yapılan kilise yansa nasaraevvelki kilisenin yerine kilise binası yapabilirler mi? **Cevab:** Şehrin dışında ise olur. Ebussuud.

Soru: İssız boş bir dağ içinde zimmiler bir kilise ihdas etseler yıktırılması gerekir mi? Cevap: Kimseye zararı yoksa o kilise yıkılamaz. Ebussuud.

Soru: Cuma namazı kılınan, mektebi olan ve Kur'anı azim talim olunan bir kasabada yaşayan zimmiler, bir kilise sonradan yapsalar bu kilisenin yıkılması caiz mi? **Cevab:** Evet Olur. Ebussuud.

Soru: Bir köyde kadim bir kilise harabe olduktan sonra mezkur nasara kiliseyi izinsiz tamir edebilir mi? **Cevab:** Şehrin yakınında değil ise tamir edebilirler. Ebussuud. Yine aynı şekilde bir kilise harab olsa zimmîler onu tamir edebilirler mi? **Cevab:** Evet tamir edebilirler. Ondan başka bir kilise var ise onu yıkmaları gerekir. Ebussuud. Yine, ir kasabada bir kilisenin havlusu (avlusu) göçecek olsa nasara kilise için bir mikdar yer alıp genişletebilirler mi? **Cevab:** Şimdiye kadar idare etmişler bundan sonrada olanla yetinsinsinler. Ebussuud.

Soru: Bir şehirde Nasara kiliselerinde odalar yok iken keşişlerin oturması için bazı odalar ihdas etseler, Müslümanlar hakim marifetiyle yıkdırabilirler mi? **Cevab:** İhdas edilen odalar kiliseye bitişik ise yıktırabilirler.. Ebussuud.

Soru: Bir dağ başında kadim bir kilise olup Nasara üzerinde bir mezara çıkıp onda çan çalıp etrafında toplanıp ruhbanları batıl ayinleri üzere vaaz eyleyip ağlaşıp eyleseler müslümanlar o kiliseyi yıkabilirler mi? **El-Cevab:** Eğer etrafında asla şenlik yok ise taarruz olunmaz. Eğer var ise yüksek sesle ayin yapmaktan men ve sakındırmak lazımdır. Ebussuud.

Soru: Müslüman mahallesinde bir kilise olup nasara kilise çanı yerine bir yufka tahtayı değişik yerlerinden delip; ibadetleri zamanında o tahtanın orta yerine tokmak ile vurmak suretiyle acayip bir ses çıkarıp Müslümanlara eziyet veriyor, rahatsız ediyorsa o nesneyi şer'an kaldırmak caiz olur mu? **Cevab:** Kaldırmak vacibdir. Ebussuud.

Soru: Ehli İslam İslambol kiliselerinden birini feth sırasında mescid yapıp ezan okuyupnamaz kıldıklarından sonra zamanla Nasara elinde kalmış caminin çevresi Müslüman evleriyle dolmuş olup bir mescide şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Ancak etrafta Nasara evleri meyhane ve envai çeşit fisku fücura bahane olmakla Müslümanlara çok zararları olup; o kilisenin mescit olarak tanzim edilip mescit olduğunu keşfen görmüş olan pirlere erenler zamanın geçmesiyle bu kilisenin mescid olacağı haberini vermişler. Hatta “lazım olursa bizim ağzımızdan şehadet ederiz” diye vasiyet edip vefat etmiş olsalar bile onların o vasiyetlerine şahit olan müslümanların şahitlikleri dinlenip bu kilisenin Müslüman mescidi olmasına dair hükmolunabilir mi? **Beyan. Cevab:** Olunur. (Ebussuud) Bu hususda Nasara “Bizim milletimize vakf olmuştur elimizde vakfiye vardır” diyerek dava açsalar vakfiyeleri delil olarak göstermeleri dolayısıyla o kilise ellerinde kalır mı? **Cevab:** Bu kilise fetih zamanında mescid olarak kullanıldığına dair kuvvetli şahitliklerin bulunması ile sabit olursa kilise yapılamaz. Ebussuud.

Soru: Geçmiş yıllarda İslam Mahallesi olan bir mahallenin yakınında nasara evleri ve meyhaneler olmasından dolayı Müslümanlar fisktan ve fücurdan huzursuz rahatsız olduğu içinnicesi evlerini kefere ve fecereye satıp başka mahalleye göçse; halen mahallede kalan Müslümanlar bahse konu mescidde cemaat kalmadı diyerek mescid-i şerifin yakınında olan nasara evlerinin ehl-i İslama sattırmaya zorlanabilir mi? **Cevab:** Cebr ile ve kıymetleri karşılığında satın almak ve sattırmak meşru’ ve lazımdır. Ebussuud

Soru: Nasranî bir kadın sağlığında şahsına ait evini bağını bahçesini İncil kıraatı için bir kilisenin rahiplerine vakf ve mütevelliyeye şerî tescil ettirip vakfiyesi yazılıp o şekilde işlemler yapılırken; on yıl sonra kadının versesi gelip vakfını kabul etmeyip vakıf kararını bozdurabilir mi? **Cevab:** Rahiblerin hepsi fakirler ise onlara vakf sahihtir. İncil okumak şartı lağvedilir. Eğer fakir değiller ise vakıf tescili sahih değildir. Na-meşrudur. Verese vakfiyeyi bozar kısmetini alır. Ebussuud. Yine bu meyanda başka bir vakıf ve tescil davasında Zimmi bir adam bir kilisenin rahiplerine bazı emlakını vakfetmiş ve tescilini yaptırmıştır. Daha sonra bu adam vefat etmiştir. Müteveffanın verese vakıf tescilini kabul etmeyebilir mi? **Cevab:** Şartlarına uygun doğru bir şer’i tescil oldu ise. Olmazlar ancak kiliseye ise olurlar. Ebussuud.

Elfâzü'l-Küfür veya İnsanı Dinden Çıkaran Sözler

Soru: Bir kişinin karısı elfaz-ı küfür sarfetse kocasından boş olur mu? **Cevab:** Olmaz nikâh nikâh fesholur ve münfesih olmak ile bayın olur yani kocanın nikâhı devam ettirme hakkı kalmaz, taraflar arasında hemen ayrılık gerçekleşir. Ebussuud.

Soru: Bir kişiden kelime-i küfür sadır olursa tecdid-i nikâh gerekir. Bu kişinin karısı, kocasına tekrar nikâh olunmaya razı olmazsa kadın nikâha zorlanabilir mi? **Cevab:** Zorla nikâh olmaz. Küfür lafzı kadından sadır olmamış ki zorlansın. Ebussuud.

Soru: Bir kişi şer'i şerife muhalif olan bazı kelimeleri sarfedip üç defa nikâh yenilemesine rağmen nikahı fesih olan karısı bir başkasıyla evlenmeden tekrar kocasına dönmesi caiz olur mu? Cevap: Kadın razı olursa tekrar kocasına dönebilir. Çünkü elfazı küfür dolayısı ile irtidat hadisesi gerçekleşmiştir. Burada esas olan talakla boş olma değil irtidattan dolayı nikâhın fesih olmasıdır. Ebussuud. Yine benzer bir durum kadın için de geçerlidir. Şöyleki; Bir Müslüman kadın –Allaha sığınırız-mürted olsa dinen kocasından firkat cezası ile ayrılır mı? **Cevab:** Açık rivayetlerde talak olmadan firkat vuku bulursa kadın irtidat dolayısıyla hapsolünür. Kadın tekrar iman eder küfürden dönerse nikâh yenilenir. Bu tarz fiilerin önüne geçmek için tedbiren böyle bir karar verilir. Yine başka bir olayda bir kişi karısının dinine ağzına sin-qaf küfrederse dinen kadın kocasından boş olur mu? Cevap: Ayrılık gerçekleşir. Ebussuud.

Soru: Bir kişi karısına kasten küfredip, karısının kendisinden boş olduğunu zannedip eşyalarını alıp evini terk etse talak-ı bayın vaki olmuş olur mu? **Cevab:** Küfretmekle talak gerçekleşmez. Nikâhın feshiyle bayın ayrılır yani evlilik biter. Fakat yine de açık tebliğ ile islama getirip cebr ile nikâh yenilenir. Ebussuud.

Soru: Evli olduğu halde bir kadın dinden çıkarsa ona uygulanacak zorlamanın meşru ölçüsü nedir? **Cevab:** Kadının islama tekrar dönmesi için şiddetli bir baskı uzun süreli hapis ile islama gelir. Geldikten sonra da hâkim iki şahit huzurunda zorla nikâh yapılarak kocası onu alıp gider. Ebussuud. Buna rağmen kadın kocasını huzursuz edip “bir gün senden boş düşmek için küfür söylerim” dese bu kadına ne lazım gelir. **Cevab:** Niyeti ve azmi irtidat etmekse Küfür söylemeye azm ettiği an kâfire olur. Kocasından da boş olur. Fakat yine cebr ile imana getirtilip tecdid-i nikâh yapılır. Ebussuud. Buna rağmen kadın nikâha razı olmazsa nasıl hareket edilir? **Cevab:** Kadı, dini meclise getirtip iki şahit huzurunda nikâh kıyar.

Soru: Bir kişi üç defa küfür söyleyip üç defa tecdid-i iman ve nikâh gerektiği halde dördüncü defa yine söylerse tecdid-i nikâh olunur mu yoksa hülle lazım olur mu? **Cevab:** Nikâh kifayet eder hülle lazım değildir. Ebussuud. Buna bağlı bir başka olay da şöyle: Müslüman kişi elfazı küfür

söyleyip sonra da tecdid-i iman ve tecdid-i nikâh etmeden karısını üç talak boşasa kadın üç talak ile boş olur mu? **Cevab:** Olur. Ebussuud.

Soru: Bir kişiye, karısına tecdid-i iman tecdid-i nikâh lazım olsa buna rağmen kadının kocası nikâhlanmayıp nikâhtan ferağat etse nafaka ve iddet lazım olur mu? **Cevab:** Olur. Ahmed.

Soru: Elfaz-ı küfürden dolayı vaki olan talak ric'î midir? **Cevab:** Elfazı küfürle nikâh fasit olduğu için Talaksız firkat gerçekleşir. Bayin haramlığının derecesine göre haramlık söz konusudur. Bu durumda tecdid-i nikâh gerekir. Nikâhsız bir tasarruf zinadır. Kaç defa tekrar olursa olsun hülleye hülleye gerek yoktur. Vakit geçirmeden tecdid-i nikâh kâfidir. Ebussuud.

İlmî eserlerinin yanında Ebussuûd Efendi'nin duaları ile de meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Duânâmesi, Duânâme ya da Risale fi'l-ed'îyyeti'l-me'sûra adı ile kayıtlı olup yayımlanmıştır. Baysun, bu matbu nüshanın, yazmaya göre nispeten değişikliğe uğradığını kaydeder. Ebussuûd Efendi'nin duânâmesinin Osmanlı ilim dünyasında itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Çeşitli kaynaklarda onun duânâmesine atıfta bulunulması ya da doğrudan duâlarının nakledilmesi bunu göstermektedir.¹⁰⁴

Küfür Lafızları İle Alakalı Fetvalar

Bu bölümde sağlam temeller üzerine kurulmuş; sahih, doğru, dinin genel geçer kurallarına uygun bir aile yapısının kalıcılığını, meşruluğunu ve sürekliliğini sağlayan, evli bireyin ağzından çıkan her söz ve kavramın evlilik birlikteliğinin meşruluğuna zarar verebileceğini gözönünde bulundurmasının önemini farkında olduğunu bilerek, nikâhı bozabilecek sözleri kontrollü kullanması çok önemli bir husustur. Çünkü üç şeyin ciddisi de şakasıda ciddidir. Bunlardan birisi de evlilik birliğinin olmazsa olmazı nikâhtır. Nikâh ile şaka olmaz. Bu bağlamda Ebussuud Efendi'nin birer cümlelik akılda kalıcı fetvaları evlilik kurumunun dinen meşru ve devamlılığı, sahih bir nikâh ile mümkündür. Bu yüzden Ebussuud Efendinin fetvaları eşlere evlilere ve evleneceklerle kalıcı ve çok önemli dersler vermektedir. Bu fetvalarda erkek Zeyd adıyla Kadınlarda Hind ismiyle zikredilir ki islam kültüründe genel fetvalar da bu şekilde anılırlar. Bundan maksat; ihtimal ki hem erkeğin hem de kadının onurunu koruma düşüncesidir. Ebussuud

---

¹⁰⁴ Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme Pehlul DÜZENLİ, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 441-475

Efendi fetvalarında eğitim öğretim metodlarından biri olan İsticvab yani soru-cevap yöntemini uygulaması, Onun eğitim uygulaması konusu üzerinde durulması gereken pedagojik bir konudur.

Soru: Müslüman bir erkeğin ağzından küfür lafzı, yani dinden çıkaracak bir söz çıkarsa, karısı boş olmaz ama evlilik bağı iki nikâhla devam eder. Cumhûra göre ise bu durumdaki eşe kullanılan ‘boşama’ lafzının bir geçerliliği yoktur. ‘Bâin talak’ ile aralarındaki zevciyet bağı sona erdiği için boşamaya mahal/konu olmaz¹⁰⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu’nca benimsenen görüş de budur.

Soru: Erkeğin ağzından şer-i şerife muhalif olarak küfür kelimesi çıkması sebebiyle nikâh yenilemek gerekirken; erkeğin karısına tecdidi nikâh için baskı yapılabilir mi? Sorusuna “ baskıyla zorla nikâh olmaz. Nikâhın feshine eşi sebep değil ki baskı yapılsın”

Soru: Erkek, şer-i şerife aykırı bazı küfür lafzıları sarfeder ve bunu üzerine üç defa nikâh yenilenmiş olmasına rağmen, eşi başka bir erkekle evlenmeden tekrar kocasına dönmesi mümkün müdür? Bu soruya kadın kendi rızasıyla dinden dönerse kocası ile olan nikâh irtidat fiiliyle fesh olduğu için kadın kendi rızasıyla başka biriyle evlenmeden tekrar kocasına dönebilir. der.

Soru: Erkeğin karısı şer’an mürted olsa yani dinden dönse şer’an kocasından “*firkat*” boş olur mu? Cevaben bu durumda kadın talaka gerek kalmadan “*firkat*” kocasından fiili olarak uzaklaştırma gerçekleşir. Kadın haps edilir.(tutuklanır veya göz altına alınır.) Bu esnada kadın imana gelip tekrar Müslüman olursa bir daha tekerrür etmenin yollarını kapatmak için yeniden nikâh yapılır.

Soru: Erkek karısının yüzüne “sin- qaf” küfredip, ağır hakaret içeren kötü sözler söylese kadın kocasından boş olur mu? Sorusuna cevaben “*Firkat*”¹⁰⁶ gerekir. Yani adam kadından uzaklaştırılır.

Soru: Kadın, kasten küfür sözü söylediğinde erkek karısına talak vaki olduğunu zannederek eşyalarını toplayıp gitse “talak-ı baiyn” gerçekleşmiş olur mu? Sorusuna cevaben; kadının küfür sözü ile talak (yani boş olma hali) olmaz. Ancak küfür lafzı ile nikâh fesh olur, aynı zamanda da fesih dolayısı ile “*baiyn*”¹⁰⁷ gerçekleşir. Buna rağmen yine de herkesin önünde aleni olarak özür diler tekrar imana gelirse nikâhın yenilenmesi ile erkek tekrar eş olarak alır. (Ebussud)

¹⁰⁵ İbn Kudâme, el-Muğnî, X, 278; Zuhaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî VII, 370-371.

¹⁰⁷ **Talak-ı Baiyn:** Kişinin hanımına yaklaşmadan önce açık veya kinayeli sözlerle yaptığı talak, bain talaktır. Kişinin hanımına yaklaşmasından sonra ayrılığı ifade eden sözlerle veya muhalaa yoluyla yaptığı talaklar da bain talaktır. Bain talak ile ayrılık meydana gelir, kocanın nikâhı devam ettirme hakkı kalmaz, taraflar arasınd hemen ayrılık gerçekleşir. Bir kimse hür olan hanımını bir veya iki bain talak ile, cariye olan hanımını ise bir bain talak ile boşadıktan sonra bunlarla iddetleri içinde veya iddetlerinden sonra yeniden nikah kıyabilir. Çünkü bir veya iki bain talak ile sadece küçük ayrılık (beynünet-i suğra) gerçekleşir. Küçük ayrılık ise nikâha engel değildir.(Abdullah Demir, Hukuki Terimler Sözlüğü, s.118, Astana Yayınları, Ankara, trhsz.

Soru: Kadın kocasını huzursuz edip; “birgün senden boş düşmek için küfür lafzı söylerim” dese karısına ne lazım gelir? Sorusuna cevaben; kadın bu sözünde ciddi ise, o sözü kasten söylemişse kâfir olur ve kocasından boş olur. Zor kullanılarak imana gelirse nikâh yenilenir. Buna rağmen kadın kocası ile tekrar nikâha razı olmaz ise Hâkim mahkeme heyeti huzuruna çıkarır, hazır edilen iki şahit huzurunda nikâh kıyılır.

Soru: Kadın ilim ehline; kocasından boşanmak ve boş olmam için benim için çıkar bir yol var mı? Diye sorduğunda kocası “sen, bazı kimseler huzurunda ben kâfire oldumdu” diye öğretse ve kadın da bu talimat üzere öyle dese Kocası zeyd’e ne lazım gelir. Şeklindeki bir soruya cevaben; öncelikle kocası mel’un kâfir olur bu yüzden katli mubah olunur. Karısı da başka bir adamla nikâhlanır, der ve nikâhın şakaya gelmediğini teyit eder.

Soru: Zeyd yani koca üç defa tecdid-i iman ve nikâh lâzım iken dördüncü defa yine söylese tecdidi nikâh olunur mu yoksa Hülle gerekir mi sorusuna “nikâh yeter hülle lazım gelmez, diye cevap verir.

Soru: Müslüman bir erkek dinden çıkararak bir söz söyleyip, tecdidi iman ve tecdidi nikâh etmeden karısını üç talakla boşasa karısı Hind kocasına üç talakla boş olur mu şeklindeki bir soruya kestirmeden “olur” cevabını verir.

Soru: Kadına, İmanı yenileme ve nikâhın yeniden kıyılması gereken bir durumda, kocasının nikâhtan vazgeçmesi hâlinde kadının nafaka ve iddet süresince beklemesi gerekir mi. Sorusuna Evet bu süre bitene kadar beklemesi gereklidir, der (Ahmed’i delil gösterir.) **Soru:** Elfaz-ı Küfür’den kaynaklı boş olma halinde ortaya çıkan talak, Ric’i talak¹⁰⁸ mıdır? **Sorusuna cevaben:** Elfazı küfürden dolayı nikâh fesh olur ve talak olmadan doğrudan “fırkat” uzaklaştırma hükmü gerçekleşir. Ne kadar “baiyn” vaki olursa haramlık süreci ne kadar ise o kadar haramlık söz konusudur. Burada tecdid-i nikâh gerekir. Bu arada nikâhsız geçen birliktelik zinadır. Ancak bu nikâhsız birlikte olma hâli kaç defa olur ise olsun “hülle” hacet yoktur. Zaman geçirmeden hemen tecdid-i nikâh yeterlidir. Ebussuud.

¹⁰⁸ **Talak-ı Ric’i:** Fık. Talaka ilişkin sözler söylenince iddet süresi geçtikten sonra ayrılma meydana gelecektir ric’i (dönülebilir) talaktır. Koca zifaf olduğu karısına talak için kullanılan açık sözlerle boşanma iradesini açıklamışsa ric’i yani dönülebilir talak söz konusu olur. Bu sözleri şaka ile veya şaşırarak söylese yine ric’i talak gerçekleşir. Ric’i talak olması için üçüncü boşama hakkının kullanılmamış olması gerekir. Ric’i talakta evlilik ortadan kalkmaz. Koca 3 aylık talak iddeti içerisinde sözlü olarak veya fiili olarak eşine dönebilir. Koca boşamaktan vazgeçtiğini açık veya kinayeli sözlerle söyleyebileceği gibi karısına cinsi olarak yaklaşma gibi fiili olarak da ifade edebilir.(Abdullah Demir, a.ge. s.1082.)

(Kitabü’z-Zebayih) Hayvan Kesimi konusunda Fetvaları

Eti Yenebilecek Hayvanlar ve Kesim Usulünde Dikkat Edilecek Hususlar

Soru: Yahudi dinine mensup birini boğazladığı koyunun etinin yenmesi helal olur mu? Cevap: Helal olur. Ebussuud. Diğer bir cevap da şöyledir; Kouyunu besleme ile boğazlarken Üzeyr’i teşrik yani ortak etmedi ise helaldir.

Soru: Bir kişinin niyeti Allah rızası olmadan bir başkasının fesadını önlemek ve ziyafet vermek için boğazladığı hayvanın etinin yenmesi helal midir? Bakara suresi 173. Ayetinde zikri geçen “Allah’tan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır” ayeti mucibince boğazlanan bu hayvan haram sınıfına dâhil olur mu? Cevap: Burada hayvanı boğazlama kişiyi tazim niyetiyle kesilmişse yenilmesi haramdır. Ebussuud. Çünkü Allah’tan başkası adına kesilmiştir.

Soru: Pastırma yapmak niyetiyle alınıp boğazlanan bir ineğin içinden canlı buzağı çıkarsa bu ineğin eti kerih olur mu? Cevap: Hayır olmaz.

Soru: Bir adam; içinden buzağı çıkan bir ineğin eti haramdır, hıncır etini yemek onu yemekten daha iyidir demiş olsa o adama ne lazım olur? Cevap: İnanıcı öyle olmadığı, sırf buzağısına merhametinden dolayı bu tarz hayvanları boğazlamamaları için söylenmiş mübalağalı bir söz söylemiş ise küfür lazım gelmez. Ebussuud.

Soru: Usulüne uygun boğazlanan bir atın etini yemek caiz olur mu? Cevap: İmam-ı Azam rahimehullah’a göre mekruhtur, Cihad için beslenen bir hayvan sayıldığı için İmameyn katlarında kerahet yoktur. Ebussuud.

Soru: Bir adam birisinin öküzünü bir silahla vurup, daha sonra başka bir adam hayvanı boğazlayıp, ben hayvanı temizledim git onu sat! Demesi üzerine o adam temizlenmiş hayvanı sattıktan sonra; hayvanı boğazlayan adam “ben o hayvanı canlı iken boğazlamadım” hayvanı satan adama ne lazım olur? Cevap: O adamın sözüne itibar edilmez. Çünkü kafa karıştırmak için öyle der. Ebussuud.

Soru: Bir sofi yaptığı zikiri içinde bulunduğu zikir halkasındaki devranı ibadet yerine saysa adamın nikâhına bir hanel gelir mi ve kestiği hayvanın eti helal olur mu? **Cevab:** Devranı¹⁰⁹ ibadet sayarsa mürted olur. Hem müslimeden hemde zimmilerden bir kadınla nikâhlanması asla mümkün değildir. Kestiği hayvan leştir. Yemek haramdır. Amma devranı ibadet saymaz mübah olan bir hareket kabul edip devran ederse mürted değildir. Taat dışında aleni günah işleyen bir fasıktır. O yüzden karısı boş değildir. Kestiği de yenir. Ebussuud.

Soru: Bir adamın şeyhine sevenleri tarafından getirse getirdiği bu kurban helal olur mu? **Cevap:** Allah Teâla adına kesilmeyen sırf şeyhi için kesilen kurban haramdır. Şer'an leştir. Bununla beraber kişi kurban niyetine hediye verdiği ve Allah için boğazlamış ise o hayvanın sakatatından derisinden faydalanmak ve etinden yemek de haramlık yoktur. Ebussuud.

Soru: Bir kimse etinin yenmesi haram olan domuzu “bismillahi vallahu ekber” diyerek boğazlasa dinen ne lazım olur? **Cevab:** Tecdid-i iman lazım olur. Şeyh Muhammed.

Kurban

Soru: Bir Müslüman kurban niyetine kestiği koyunun yüzülmesi için zimmi olan birine verse kurban yerine geçer mi? **Cevab:** Mekruhtur, kurbanın sıhhatine uygun bir kurban kesmiş olmaz. Müslümanın Kurbanı kesip zimmiye derisini yüzdürmesi ise caizdir. Ebussuud. Bu manada bir Müslümanın kurbanını bir zimmi besmele ile boğazlasa dinen helal olur mu? **Cevab:** Eti helaldir ancak Kurban yerine geçmez. Ebussuud. Yine bir Müslüman kurban bayramında fakir zimmi komşusuna kurban parasını verse üzerinden kurban vacipliği sakıt olur mu? **Cevab:** Caiz olmaz, eğer kurban bayramı geçtikten sonra verse caizdir. Ebussuud. Bir Müslümanın yaşadığı bir köyde müslim-gayrimüslim karışık yaşıyorlarsa kurban kesen Müslüman kurbanını gayrimüslimlere paylaşırsa bu caiz olur mu? **Cevab:** Doğru olmaz. Kurban paylarını ehl-i İslama vermesi gerekir. Çünkü kurban ibadeti akçe sadakası gibi değildir. Ebussuud.

Soru: Bir Müslümanın, ana-babsına, akrabasına, kardeşine ve gayr-i müslime kurban eti vermesi caiz olur mu? **Cevab:** Zekât ve adak kurbanı değilse olur. Ebussuud. Müslüman bir kişinin anne-

---

¹⁰⁹**Devran:** Felek, talih Dönerek oynamak Tas. Sesli zikir yapan bazı tarikat üyelerinin ayakta halka kurup dönmeleri, baş ve bellerini hareket ettirmeleri, zaman zaman cebzeğe gelip ayaklarını yere vurarak zikir çekmeleridir. Devranda şeyh halkanın ortasında zikri idare eder, zakirler bazen toplu olarak, bazen de tek tek ilahi ve durak okurlar. Devranın aleyhinde olan âlimler olduğu gibi lehinde olanlar da vardır.

babası, kardeşleri akrabası Müslüman değil ise bahis konusu bu kişiler muhtaç ise bunlara sadaka niyetine nakit verse sadaka yerine geçer mi?

Soru: Zeyd'in atası ve anası ve karındaşları ve akrabası kâfirler olup mezkûrlar fakirü'l-hal olup Zeyd sadaka diye birer miktar akçe verse sadaka yerine geçer mi? Cevab: Zekât değilse sadaka yerine geçer. Ebussuud.

Soru: Zimmîler batıl inançları bağlamında kurban edegelmişler iken bazı Müslümanlar öteden beri gelen bu batıl kurban işini engelleyebilirler mi? Cevab: Kâfirin kurbanı leştir, ölü hayvandır, hâkim isterse men edebilir. Ebussuud. Kurbanlık hayvan besleyen bir zimmi Müslümanların kurbanlarını boğazlaması şer'an caiz olur mu? Cevap; Layık olmaz. Doğrusu kestirmemektir.

Soru: Bir Müslüman bilmeden nezrettiği kurbanın etini yemiş, yememesi gerekenlere yedirmiş ise kurbanı tekrar kesmesi gerekir mi? Cevab: Gerekmez. Ancak yediği miktarın kıymetini tasadduk etmesi lazımdır. Ebussuud. Yine: Adak kurbanından zengin kişiler yeseler helal olur mu? Cevab: Zenginlere "bu eti size tasadduk edeyim" niyetiyle derse helal olmaz.

Şifalanmak Niyetiyle Kurban kesmek

Soru: Bir Müslüman evliyaullahtan ve Şehitlerden birinin mezarı üzerine onlardan istimdat için bir dilek iletip onların ruhları için koyun kurban edip etini fukaraya tasadduk ederse bir nesne lazım olur mu? Cevab: Kurbanı Allah rızası için, O'nu tazim niyetiyle kurban kesip sevabını onların ruhlarına hediye edip istimdat ederse bir nesne lazım gelmez. Ebussuud.

Soru: Bir kişi hasta olan bir kimsesi için "Allah tebareke ve Teâla şifa verip iyi olursa bir kurban keseyim" dese o kimse de bi-iznillah Teâla sıhhat bulup iyileşirse o kişi adına kestiği kurbandan yerse, ona haram olur mu? Cevab: Olur. Ebussuud.

Soru: Müslümanların kabirleri üzerinde biten otları yiyen hayvanın sütünü ve etini yemek, kabirlerin etrafını otlardan temizlemek için biçmek, otunu satmak caiz midir? Cevab: Kabirlerin üzerine oturmak helal değildir, otlayan davarın eti ve sütü haram değildir, temizlik için otunu biçip satmak caizdir. Ebussuud. Soru: Kasıtlı olarak çobanlar, koyunlarına köylülerin ekinlerini otlatsalar o koyunlardan hâsil sütün ve peynirin yenilip içilmesi helal olur mu? Cevab: Helal olmaz. Üzerinden belli bir süre geçmesi lazımdır. Ebussuud.

Muhtelif meseleler Hakkında Fetvaları

Soru: Müslüman bir kişi ayakta su içse veyahut ayakta küçük abdestini yaparsa dinen günahkâr olur mu? **Cevab:** Ayakta su içmek caiz olur ama ayak küçük abdesti bozmak doğru değildir. Ebussuud.

Adak, Nezir

Soru: Keffareti gerektirecek yemin etmekcaiz değildir. İmam el-Mervezi: kişi kefareti verebileceğini düşünüyorsa kefaret yemini edebilir. Muhayyerdir. İmam bu konudaki görüşünden sönrada döndüğü ve kefaretin vacib olduğunu söylediği nakledilir. Sıkıntılarının çokluğu sebebiyle bu konuda aksine fetvalar da vardır. Bezzaziye.

Soru: Bir Yahudi gayr-i müslim “Eğer fûlan fiili işlersem sadata şu mikdar akçe nezrim olsun” dedikten sonra bahse konu fiili işlerse emirler akçeyi alabilir mi? **Cevab:** Alamaz çünkü nezir fiili Müslümanlara has bir işlemdir. Kâfirin nezri batıldır. Nezrin nezir olabilmesi için kişinin Müslüman olması gerekir. Ebussuud. **Nakl:** Bir kâfir Allah’a yakın olmak için bir sadaka veya bir oruç nezr ederse bu kişi sonradan Müslüman olsa da olmasa da bunun nezri için geçerli bir hükmü yoktur. İbnü’l-Hümmam.

Soru: Bir kişi “Eğer fûlan fiili edersen fukaraya bin akçe nezrim olsun” dese sonra o fiili işlediği takdirde nezri lazım olur mu? **Cevab:** Olur amma zorlanamaz. Kişinin isteğine bağlıdır. Ebussuud.

Soru: Bir kişiye zorla cebir ile “Eğer karını bir daha döğersen sancak subaşısına bin akçe nezrin olsun mu” deyip “Olsun” dedirtirseler, daha sonra da adam karısını yine döverse bin akçeyi vermesi gerekir mi? **Cevab:** Kefaret le yemininden kurtulur. Ebussuud.

Soru: Bir kimse hasta olan bir yakını için “Allah u taala şifa verip iyi olursa bir kurban keseyim” diye adakta bulunsa o kimse de bi-iznillahi taala sıhhatına kavuşursa bahsi geçen kurbanı kesmesi gerekir. Kesilen kurban etinden o kimsenin yemesi helal olur mu? **Cevab:** Olmaz. Ebussuud.

Soru: Dilenen bir adamın gelip “Allah aşkına ve Resulullah aşkına Allah’ın seversen ve Resulu seversen bana bir akçe¹¹⁰ ver” dese görmezden gelse veyahut “Allah vere” dese ve vermese günahkâr olur mu? **Cevab:** Birini sevmek vermeyi illa da bir şey vermek gerektirmez. Dilenciye

---

¹¹⁰**Akçe.** Eskiden para birimi olarak kullanılan küçük gümüş sikke. Akçe Osmanlı Devleti’nin ilk zamanlarından 1687 yılına kadar kullanılan gümüş paradır. Akçe ilk olarak Sultan Orhan tarafından hicri 729/miladi 1328 yılında Bursa’da bastırılmıştır. İlk basılan akçenin veznî ağırlığı dörtte bir miskal, ayarı da yüzde doksandı. Fık. Hesap ve feraiz ilminde bir paranın üçte biri manasına gelir.

para vermemek; haşa mukaddesleri sevmediği anlamına gelmez. Vermezse herhangi bir günah yoktur. Ebussuud.

Soru: Hazreti Hızır nebi midir yoksa veli midir? **Cevap:** Hem nebi ve hem de velidir. Ebussuud.

Kaynaklar

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1327-1330, c. 1.

Abdurrahman Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932.

Akgündüz, Ahmet “Ebussuûd”, *DİA*, c. X, s. 365.

Akgündüz, Ahmet Pax Ottoman Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Albayrak, Sadık Budin Kanunnâmesi, İstanbul, trz

Ali b. Bali, *İkdü'l-Manzum*, İstanbul 1310, c. 2.

Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcanı, s.109, terc. Tercüme ve Şerh eden Arif ERKAN (Emekli İstanbul Vdizi) Bahar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Nisan 1997.

Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), s. 1000-1003.

Ateş, Süleyman “Ebussuud Efendi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, yıl 1999, s. 39.

Atsız, Nihal *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul 1967.

B.K. Bayezid, n. 3197, v. 29a-b.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetül-Arifin Esmâül-Müellifin*, İstanbul 1955, c. 2.

Baytok Musa https://www.academia.edu/40755743/Osmanlıda_Zimmi_Hukuk. E.t: 30.03.2023.

Bilmen, Ömer Nasuhi *Hukuk-ı İslamiyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. 1.

Bostan, Nimet *Ebussuud Efendi*, Bitirme Tezi, İ.Ü. Edebiyat F., 1949-50, s. 2.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, c. 1.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. 1, s. 225-226.

Dağlar, Abdülkâdir “*Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001.

Dağlar, Abdülkâdir “*Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları*”, Ege Üni. Sos.B.Ens. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001.

- Danişmend, İsmail Hami İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II.
- Danişmend, İsmail Hami Osmanlı Devlet Erkânı, c. 5, s. 115. 45.
- Demir, Abdullah *Devlet-i Aliye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul 2006, Ötüken Yayınevi.
- Demir, Abdullah Hukuki Terimler Sözlüğü, Astana Yayınları, Ankara, 2017.
- Düzdağ, Ertuğrul Ebussuûd Efendi Fetvâları, s. 151 ve 182-184
- Düzenli, Pehlul “*Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, sy. 5, 2005, s.442.
- Düzenli, Pehlul Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 441-475.
- Düzenli, Pehlul,”*Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme,*” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 445.
- Ebussuud, *Fetâvâ*, İsmihan Sultan, n. 223, v. 24b.
- Ebussuud, Ma'rûzât, İÜ İFK ktp. no: 01, vr. 97b; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 551, vr. 121b-122a; 569, vr. 78.
- Ekrem Kamil, “Mekki Seyahatnamesi”, *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı 1-2 (1937).
- Ergun, S.N. *Türk Şairleri*, c. 3.
- Ertan, Veli *Meşhur Şeyhülislam*, İstanbul 1969.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Dersaadet 1314, c. 1, s. 403.
- Faik Reşad, *Eslaf*, İstanbul 1311.
- Güler, Ali, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar , Çetin Veb- Ofset,2. Baskı Ankara 20 07.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.
- Imber, Colin *Ebussuud The Islamic Legal Tradition*, Edinburg 1997, s. 9.
- İcazetname-i Ebussuud, B.K, Bayezid, n. 3197, v. 29b; İltar, s. 119.
- İcazetname-i Ebussuud*, B.K. Bayezid, n. 3197, v. 29b.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin “Osmanlı Bilimi Literatürü”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, c. 2.
- İlmiye *Salnamesi*, İstanbul 1334, s. 3376-377.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988.
- İzgi, Cevat Osmanlı Medreselerinde Eğitim, İstanbul, 1997, c. I.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul 1919, c. 2.

Leknevi, *Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324.

Mecdi, *Şekaik Tercümesi*, İstanbul 1268.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Ali Aktan, Abdulkâdir Yuvalı, Mustafa Keskin, İstanbul 1995, c. 1.

Muhyiddin Abdulkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderusî, *Tarihü'n-Nûru's-Safir an Ahbari'l-Karni'l-Aşir*, Beyrut 1405/1985.

Muhyiddin Abdulkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderusî, *Tarihü'n-Nûru's-Safir an Ahbari'l-Karni'l-Aşir*, Beyrut 1405/1985.

Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hadâik fi tekmeleti's-Şekâik*, İstanbul, 1989, c. 1, 2.

Ortaylı, İlber “Millet Sistemi” İslam Ansiklopedisi, Ankara 2005, c. 30.

Pakalın, Mehmed Zeki *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c. 1.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, S.K, Esad Efendi, n. 2094, v. 20b.

Repp, Richard Cooper *The Müfti of Istanbul*, London 1986.

Schacht, Joseph, Abu'l-Suud, *EI*, c. 1, London.

Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, c. 2.

Soykan, T. Tankut Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüs Limler”, Ütopya Yayınevi, İstanbul 2000.

Şentop, Mustafa, “*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*”, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakfiye Defteri.

ve teala a'lem ve ahkem.” *Fetâvâ*, İsmihan Sultan, n. 223, v. 307a-b.

Velî b. Yusuf, *Mecmûatü'l Fetâvâ*, İstanbul Mft. Ktp. 178, vr. 87a; Milli Tetebbu'lar Mecmûası, s. 347; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef. 585, vr. 254b; 3665, vr. 132a.

Yaşa, Recep “Ahlatşahlar”, *Türkler*, Ankara 2002, c. 6, s. 484- 489.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî VII*, 370-371.